

UDK: 329(497.1)SKK"1936/1941"
323.14(497.5=163.41)"1939/1941"
94(497.5)"1939/1941"
Izvorni znanstveni članak
Primljeno: 11. 9. 2006.
Prihvaćeno: 3. 5. 2007.

Srpski kulturni klub i Banovina Hrvatska

KREŠIMIR REGAN

Leksikografski zavod "Miroslav Krleža", Zagreb, Republika Hrvatska

Srpski kulturni klub (SKK) je u Beogradu potkraj 1936. osnovala srpska intelektualna, politička i gospodarska elita za društveni, kulturni i gospodarski razvoj Srba u Kraljevini Jugoslaviji. Nakon uspostave Banovine Hrvatske 26. VIII. 1939. SKK je izvršio reviziju programa te nastavio tijekom druge polovice 1939. djelovati kao najžešći kritičar unutarne političke reforme započete Sporazumom Cvetković-Maček, da bi tijekom 1940. godine postao glavnim nositeljem protubanovinskog i protusporazumskog pokreta među jugoslavenskim Srbima koji su se ujedinili pod parolom "Srbi na okup". Pokret je, djelujući na temeljima velikosrpske ideologije, otvoreno zahtijevao stvaranje velike Srbije na svim srpskim "povijesnim" prostorima, uključujući i dijelove Banovine Hrvatske koji su zbog povijesnih, geostrateških ili gospodarskih razloga trebali pripasti velikoj Srbiji.

Ključne riječi: Srpski kulturni klub, Banovina Hrvatska, Sporazum Cvetković-Maček, velikosrpska ideologija

Uvod

Društvo Srpski kulturni klub (SKK) osnovala je u Beogradu potkraj 1936. srpska intelektualna, politička i gospodarska elita. Klub se nakon uspostave Banovine Hrvatske svrstao u najžešće osporavatelje unutarnjih političkih reformi započetih Sporazumom Cvetković-Maček (26. kolovoza 1939.). Među Srbima u Banovini Hrvatskoj zastupalo je velikosrpsku ideologiju i bio je jedan od glavnih nositelja protubanovinskog i protusporazumskog pokreta ujedinjenog pod parolom "Srbi na okup".¹ Za razliku od ostalih zastupnika te politike,

¹ U opisu nosilaca velikosrpske politike pod parolom "Srbi na okup" upotrebljavaju se termini protubanovinski i protusporazumski. Iako se čini da je riječ o potpuno istoznačnim pojmovima, postoji ipak mala, ali znakovita razlika. Termin protubanovinski označava onu politiku koja se apsolutno protivi bilo kakvom osnutku hrvatske banovine u Kraljevini Jugoslaviji, odnosno razbijanju načela nacionalnog jedinstva izraženog u integralnom jugoslavenstvu te načela državne jedinstvenosti izraženog u centralizmu. Takvo su stajalište zauzele razne udruge građana, među kojima se posebno ističe Savez Sokola Kraljevine Jugoslavije. Termin protusporazumski označava politiku koja se ne protivi postizanju sporazuma između Hrvata i Srba, ali samo ako se zadovolje tri uvjeta: prvo, da ga potpiše pravi predstavnik srpskog naroda izabran na demokrat-

SKK je bio jedino srpsko društvo čije se djelovanje nije prikrivalo sintagmom borbe za spas unitarističke Kraljevine Jugoslavije, već se otvoreno zalagalo za stvaranje velike Srbije na svim srpskim "povijesnim" prostorima, uključujući i dijelove Banovine Hrvatske u kojima su Srbi činili apsolutnu većinu u ukupnom stanovništvu, ali i dijelove Banovine Hrvatske koji su, prema stajalištima tvoraca velikosrpskoga programa SKK, zbog povijesnih, geostrateških ili gospodarskih razloga (poput, primjerice, istočne obale Jadranskoga mora) trebali pripasti velikoj Srbiji.

Premda je djelovanje SKK u Kraljevini Jugoslaviji potkraj tridesetih i početkom četrdesetih godina 20. stoljeća bio nezaobilazna tema zanimanja hrvatskih povjesničara, taj je interes većim dijelom bio usmjeren na istraživanje njihove uloge u razvoju četničkog pokreta i utjecaju na svakidašnji politički život Srbije tih godina. Stoga ćemo u obradi djelovanja SKK, neovisno o dosadašnjim i dijelom već zastarjelim istraživanjima, nastojati odgovoriti na sljedeća pitanja: (1) S kakvih su programskih i ideoloških stajališta nastupali? (2) Kakav je bio njihov politički odnos s drugim političkim strankama i društvima sa srpskom većinom u članstvu i u političkome vodstvu? (3) Kakav su politički uspjeh ostvarili među Srbima u Banovini Hrvatskoj?

Opća obilježja Banovine Hrvatske

Banovina Hrvatska je kao političko-teritorijalna jedinica Kraljevine Jugoslavije postojala od 26. kolovoza 1939. do 10. travnja 1941., a bila je uspostavljena na području ujedinjene Savske i Primorske banovine s kotarima Šid, Ilok, Derventa, Gradačac, Brčko, Travnik, Fojnica i Dubrovnik. Ukupna je površina Banovine Hrvatske iznosila približno 65.500 četvornih kilometara ili 26,44 posto državnog teritorija Kraljevine Jugoslavije.² Središte joj je bilo u Zagrebu, a službena zastava trobojnica s vodoravnom crvenom, bijelom i plavom trakom. U sredini bijele trake bio je povijesni hrvatski grb od dvadeset pet crvenih i bijelih polja, od kojih je prvo lijevo gornje polje bilo crveno.

skim izborima; drugo, da se u granicama Banovine Hrvatske ne nalaze "srpski krajevi" (istočna i zapadna Slavonija, Bosanska Posavina, Banovina, Kordun, Lika, sjeverna i južna Dalmacije te dijelovi Bosne); i treće, da Banovina Hrvatska nema političku autonomiju kakvu je stekla Sporazumom Cvetković-Maček. Premda bi se oba termina mogla shvatiti kao velikosrpski, njihova uporaba u opisu svake političke radnje koja je bila usmjerena protiv Banovine Hrvatske ili Sporazuma Cvetković-Maček ipak bi bila pogrešna. Jer sve se političke radnje nekih stranaka, udruga i institucija izvedene u ime jugoslavenske ideologije, kao što je to bilo slučaj sa Savezom Sokola Kraljevine Jugoslavije, ne mogu izjednačiti sa srpstvom, iako ga je nesrpsko stanovništvo moglo tako shvatiti, a najčešće i jest.

² Podaci o veličini teritorija Banovine Hrvatske ovisno o autoru međusobno se razlikuju. Prema Srkulju i Lučiću, Banovina Hrvatska imala je 65.456 četvornih kilometara, prema Radojčiću 66.700 četvornih kilometara, a prema Gažiju 65.455,99 četvornih kilometara. Stjepan SRKULJ/Josip LUCIĆ, *Hrvatska povijest u dvadeset pet karata*, Prošireno i dopunjeno izdanje, Zagreb 1996., 101.; Ljubomir RADOJČIĆ, *Hrvatska banovina: izrađena po najnovijoj administrativnoj podeli i rečnim slivovima, i sa novom kartom banovine*, Beograd 1940., 3.; Franjo, GAŽI, *Vladko Maček i stvaranje banovine Hrvatske*, Zagreb 1991., 154.

Administrativno i teritorijalno, Banovina Hrvatska je bila podijeljena na gradove, kotare i općine. Imala je dvadeset pet gradova³ i devedeset devet kotara s četiri ispostave, međusobno podijeljenih između Banske vlasti u Zagrebu i Ispostave Banske vlasti u Splitu.⁴ Broj općina teško je utvrditi jer se tijekom postojanja Banovine Hrvatske stalno mijenjao, ovisno o prirastu ili padu stanovništva na nekom području. Stoga se taj broj može zaokružiti na približno 700 općina.⁵

Prema *Uredbi o Banovini Hrvatskoj*, sa središnje vlade bili su na nju prebačeni poslovi poljoprivrede, trgovine, industrije, šuma, rudnika, građevina, socijalne politike i narodnog zdravlja, tjelesnog odgoja, pravde, prosvjete i unutrašnje uprave. Uredbom je također određeno da zakonodavnu, upravnu i sudsku vlast iz nadležnosti Banovine Hrvatske obavlja kralj preko bana, a da svaku kraljevu odluku koja zadire u nadležnost Banovine Hrvatske mora svojim potpisom odobriti hrvatski ban. Uoči njemačko-talijanske agresije na Kraljevinu Jugoslaviju, nova kraljevska vlada generala Dušana Simovića proširila je početkom travnja 1941. autonomiju Banovine Hrvatske. Ona je Uredbom o oružništvu (žandarmeriji) Banovine Hrvatske, zatim Uredbom o razgraničenju posla Ministarstva unutrašnjih poslova i Banovine Hrvatske te na posljeticu Uredbom o ovlaštenju bana Banovine Hrvatske da naredbenim putem propisuje odredbe o oružništvu banovine Hrvatske dobila pravo na raspolaganje vlastitim oružano-policijskim snagama. Također je Uredbom o Banovinskom sudu za zaštitu države bila osigurana sudska autonomija za čitavo njezino područje.⁶

³ Bakar, Bjelovar, Čakovec, Dubrovnik, Karlovac, Koprivnica, Križevci, Livno, Mostar, Nova Gradiška, Osijek, Petrinja, Senj, Sisak, Slavonska Požega, Split, Sušak, Šibenik, Travnik, Varaždin, Vinkovci, Virovitica, Vukovar, Zagreb.

⁴ Benkovac, Biograd, Bjelovar, Brač, Brčko, Brinje, Bugojno (ispostave Gornji Vakuf i Kupres), Crikvenica, Čabar, Čakovec, Čazma, Daruvar, Delnice, Derventa, Donja Stubica, Donji Lapac, Donji Miholjac, Dubrovnik, Dugo Selo, Duvno, Đakovo, Đurđevac, Fojnica, Garešnica, Glina, Gospić, Gračac, Gradačac, Grubišno Polje, Hvar, Ilok, Imotski, Ivanec, Jastrebarsko, Karlovac, Kastav, Klanjec, Knin, Konjic, Koprivnica, Korčula, Korenica, Kostajnica, Krapina, Križevci, Krk, Kutina, Livno, Ljubuški (ispostava Posušje), Ludbreg, Makarska, Metković, Mostar, Našice, Nova Gradiška, Novi Marof, Novi Vinodol, Novska, Ogulin, Okučani, Osijek, Otočac, Pakrac, Perušić, Petrinja, Piskarovina, Podravska Slatina, Pregrada, Preko, Prelog, Prozor, Rab, Samobor, Senj, Sinj, Sisak, Slavonska Požega, Slavonski Brod, Slunj, Split, Stolac (ispostava Čapljina), Sušak, Sv. Ivan Zelina, Šibenik, Šid, Travnik, Udbina, Valpovo, Varaždin, Velika Gorica, Vinkovci, Virovitica, Vojnić, Vrbovsko, Vrgin Most, Vukovar, Zagreb, Zlatar i Županja. Krešimir REGAN/Tomislav KANIŠKI, *Hrvatski povijesni atlas*, Zagreb 2003., 277., zemljovid 201., Upravna podjela Banovine Hrvatske.

⁵ Podatak je dobiven na osnovi rezultata općinskih izbora koji donosi podatak o 620 općina. Taj je broj nešto veći jer se izbori od 18. svibnja 1940. nisu proveli u svim kotarima (Derventa, Gradačac, Brčko, Konavle, Benkovac itd.). "Rezultati općinskih izbora u Hrvatskoj", *Hrvatski dnevnik* (Zagreb), 22. V. 1940., 5.

⁶ *Zbirka zakona, uredba i naredba banovine Hrvatske objavljenih do prosinca 1939.*, Zagreb 1939., 14.-17.; "Uredba o oružništvu (žandarmeriji) banovine Hrvatske", *Narodne novine* (Zagreb), br. 79, 7. IV. 1941., 1.; "Uredba o razgraničenju posla Ministarstva unutrašnjih poslova i banovine Hrvatske", *Narodne novine* (Zagreb), br. 79, 7. IV. 1941., 2.; "Uredba o ovlaštenju Bana banovine Hrvatske da naredbenim putem propisuje odredbe o oružništvu banovine Hrvatske", *Narodne novine*, br. 79, 7. IV. 1941., 1.; "Uredba o banovinskom sudu za zaštitu države", *Narodne novine* (Zagreb), br. 82, 7. IV. 1941., 1.

Na području Banovine Hrvatske živjelo je prema popisu stanovništva iz 1931. godine, 4.007.227 građana.⁷ Od ukupnoga broja stanovnika bilo je 3.021.016 rimokatolika (75,38 posto), 774.397 pravoslavaca (19,32 posto), 143.880 bosansko-hercegovačkih muslimana (3,59 posto) i približno 240.000 pripadnika ostalih nacionalnih manjina (2,71 posto).⁸ S obzirom na to da je Banovina Hrvatska nastala u drugoj polovici 1939., broj stanovnika se povećao tako da podaci iz 1931. nisu konačni. Prema izračunu Vladimira Pavlakovića, prirodni je prirast u osam godina povećao broj banovinskoga stanovništva na približno 4.400.000 stanovnika, dok je prema izračunu dr. J. Smodlake, prirodni priraštaj u osam godina povećao broj banovinskoga stanovništva na približno 4.334.000 stanovnika.⁹ U granicama Banovine Hrvatske živjelo je približno 87 posto svih jugoslavenskih Hrvata. Oni su u Banovini Hrvatskoj činili apsolutnu većinu u sedamdeset pet kotara, a relativnu u kotarima Bugojno, Travnik, Stolac, Brčko i Gradačac. Bosansko-hercegovački muslimani imali su apsolutnu većinu samo u kotaru Konjic, dok su banovinski Srbi imali apsolutnu većinu u trinaest kotareva. Srpsko je stanovništvo u Banovini Hrvatskoj naseljavalo većinom kotare koji su se nalazili uz današnju granicu Republike Hrvatske s Bosnom i Hercegovinom te uz današnju granicu sa Srbijom.

Temelji političkoga djelovanja SKK

Da bismo uopće mogli pristupiti analizi utjecaja i političkoga djelovanja SKK među Srbima potkraj tridesetih i ranih četrdesetih godina 20. stoljeća, a posebice među Srbima koji su nakon uspostave Banovine Hrvatske ušli u njezin sastav, dva su ključna politička dokumenta koja su odredila to djelovanje. Na prvome su mjestu zapisnik osnivačke skupštine SKK održane potkraj 1936. godine u Beogradu koji je, zajedno s pravilima društva, popisom osnivača i popisom Predsjedništva 15. siječnja 1937. potvrdilo Ministarstvo unutarnjih poslova. Na drugome su mjestu knjižice *Pravila Srpskog kulturnog kluba i Srpski kulturni klub* iz 1937. godine u kojima su objavljena pravila djelovanja i program toga društva.¹⁰ Uz ta dva dokumenta, važnu ulogu u istraživanju političke djelatnosti SKK i u određivanju njihovih političkih stajališta imaju nizovi članaka objavljeni tijekom godine 1940. i 1941. u društvenome glasilu *Srpski*

⁷ *Prethodni rezultati popisa stanovništva od 31. marta 1931 godine u Kraljevini Jugoslaviji/ Pretsedništvo ministarskog saveta*, Opšta državna statistika, Beograd 1931., 11.-18.; Vladimir PAVLAKOVIĆ, *Banovina Hrvatska: politička, administrativna i ekonomska struktura*, Zagreb 1939., 73.

⁸ "Banovina Hrvatska u brojkama", *Hrvatski dnevnik* (Zagreb), 29. VIII. 1939., 2.-3.; S. SRKULJ/J. LUČIĆ, *Hrvatska povijest*, 101.; Vladimir ŽERJAVIĆ, "Demografski gubici Republike Hrvatske u razdoblju 1900. – 1991. godine", *Časopis za suvremenu povijest*, br. 2-3, 1993., 70., tabla 3., Kretanje stanovništva u Republici Hrvatskoj prema popisima od 1900. do 1991. – u tisućama.

⁹ "Banovina Hrvatska u brojkama", *Hrvatski dnevnik* (Zagreb), 29. VIII. 1939., 2.-3.; V. PAVLAKOVIĆ, *Banovina Hrvatska*, 1939., 73.-74., 76.-78.

¹⁰ Ljubodrag DIMIĆ, *Kulturna politika u Kraljevini Jugoslaviji 1918-1941. Prvi deo: Društvo i država*, Beograd 1996., 508.

glas nakon uspostave Banovine Hrvatske. Ti su članci po svojem karakteru svojevrstni amandmani na *Pravila Srpskoga kulturnog kluba* iz 1937. godine jer su preko njih vodeći dužnosnici SKK najavljivali rad na stvaranju nadstranačke srpske organizacije čiji je jedini zadatak trebao biti da nadvisi stranačku razmrvljenost srpske političke scene i izvrši ujedinjenje njezinih stranačkih vođa, čime bi bio ostvaren prvi korak na putu stvaranja velike Srbije kao krajnjeg cilja SKK.

a) Osnivačka skupština

Društvo SKK-a osnovalo je potkraj 1936. godine u Beogradu sedamdeset osnivača, među kojima je bilo dvadeset i dvoje sveučilišnih profesora, šest visokih državnih dužnosnika Kraljevine Jugoslavije, osam uglednih gospodarstvenika, sedam sudaca i dva visokopozicionirana časnika vojske Kraljevine Jugoslavije,¹¹ a pravila društva potvrdilo je Ministarstvo unutarnjih poslova 15. siječnja 1937.¹² Prema Dimiću, smatra se da su inicijativu za osnivanjem takvog udruženja dali bosansko-hercegovački Srbi dr. Nikola Stojanović, odvjetnik i nekadašnji član Jugoslavenskoga odbora, dr. Vladimir Čorović, sveučilišni profesor Filozofskog fakulteta u Beogradu i rektor Beogradskog univerziteta te Dragoljub Grčić, dugogodišnji predsjednik Kulturnoga društva "Prosvjeta" i sveučilišni profesor dr. Slobodan Jovanović.¹³ Za predsjednika društva bio je izabran Slobodan Jovanović, za njegove potpredsjednike odvjetnici dr. Nikola Stojanović i Dragiša Vasić, jedan od glavnih ideologa četničkog pokreta tijekom II. svjetskog rata, a za tajnika društva sveučilišni profesor dr. Vasa Čubrilo-
lović.¹⁴

b) Program

Povijest djelovanja SKK bio je obilježen dvjema fazama djelovanja, a svaku od njih pratio je točno određen program. Prvu fazu, od osnutka 1936. godine do uspostave Banovine Hrvatske, obilježio je službeno usvojen program dje-

¹¹ Cjeloviti popis osnivača SKK objavljen je u: LJ. DIMIĆ, *Kulturna politika*, 519-520.

¹² Jovan MARJANOVIĆ, *Dražić Mihailović između Britanaca i Nemaca*, Zagreb, Beograd 1979., 19.; Branko PETRANOVIĆ/Momčilo ZEČEVIĆ, *Jugoslovenski federalizam, Ideje i stvarnost, Tematska zbirka dokumenata*, I, 1914-1943, Beograd 1987., 568.

¹³ LJ. DIMIĆ, *Kulturna politika*, 508.

¹⁴ Upravni odbor kluba činili su Slobodan Jovanović, gospodarstvenik dr. Vladimir Đorđević, sudac Kasacionog suda dr. Danilo Danić, Dragiša Vasić, trgovac dr. Kosta Popović, odvjetnik dr. Nikola Stojanović, dr. Vasa Čubrilo-
lović, bivši pomoćnik ministra Risto Jojić, direktor gimnazije Dragomir Ilić, sveučilišni profesor dr. Pavle Stevanović, sveučilišni profesor dr. Slobodan Drašković, sveučilišni profesor dr. Sima Ilić, profesor učiteljske škole Sreten Stojanović, sveučilišni profesor dr. Milan Kičevac, sveučilišni profesor dr. Stevan Jakovljević, upravnik "Saveza nab. zadr. državnih činovnika" Branko Trajković, a Nadzorni odbor kluba general Živko Pavlović, rektor Beogradskog univerziteta Dragoslav Jovanović, predsjednik Kasacionog suda Rusomir Janković, direktor "Hipotekarne banke Trgovačkog fonda" Mihajlo Švabić te bivši direktor "Prometne banke" Teodosije Ristić. LJ. DIMIĆ, *Kulturna politika*, 520.

lovanja koji je bio objavljen u knjižicama pod naslovom *Pravilima Srpskoga kulturnog društva* i *Srpski kulturni klub*, koje su priložene zahtjevu za upis u registar društva pri Ministarstvu unutarnjih poslova 15. siječnja 1937., dok su drugu fazu djelovanja obilježili "amandmani" na program iz 1937. godine koji su bili objavljeni kao članci vodećih dužnosnika toga društva u *Srpskom glasu*, političkomu tjedniku i glavnome glasilu toga društva. Dok je program iz 1937. godine još uvijek bio prožet "jugoslavenskim duhom", "amandmani" na program iz godine 1939. i 1940. otvoreno su zatražili stvaranje velike Srbije kao pravedne nadoknade Srbima za svu žrtvu koju su dali za stvaranje zajedničke jugoslavenske države, počevši od mnogobrojnih srpskih žrtava u Austro-Ugarskoj Monarhiji palih u borbi za "oslobođenje slavenske braće" od austrijskog i ugarskog terora te tijekom Prvoga svjetskog rata,¹⁵ preko odricanja od "ratnoga plijena" obećanog Srbiji za njezinu ulogu u Prvome svjetskom ratu,¹⁶ pa sve do odricanja od vlastitoga državnog i nacionalnog identiteta pri stvaranju Kraljevine SHS. Premda nema sumnje da su se Srbi prilikom stvaranja Kraljevine SHS "dobrovoljno" odrekli ratnoga plijena koji su im obećali njihovi saveznici, kao i državne te nacionalne individualnosti u ime više, nadnacionalne jugoslavenske ideje i državnosti te su se poput Hrvata, Slovenaca i ostalih naroda s prostora Kraljevine SHS i Jugoslavije "utopili" u jugoslavenski narod i državu,¹⁷ oni su ipak proširili svoj politički utjecaj na puno veći teritorij nego što je to predviđao bilo koji plan stvaranja velike Srbije, počevši od Garašanih *Načertanija* iz 1844. pa sve do plana kralja Aleksandra I. Karađorđevića za amputaciju Hrvatske iz 1928.¹⁸ Unatoč tomu, nosioci velikosrpske ideologije u SKK nisu bili time zadovoljni jer su smatrali da 1. prosinca 1918. nije bilo izvršeno ujedinjavanje nekoliko južnoslavenskih naroda u novu državu, već da je bilo izvršeno tek "pripojenje jugoslavenskih krajeva tadašnje habsburške monarhije Kraljevini Srbiji".¹⁹

¹⁵ "Oko autonomije Bosne i Hercegovine", *Srpski glas* (Beograd), br. 2, 23. XI. 1939., 3.; "Njihove pobjede", *Srpski glas* (Beograd), br. 14, 15. II. 1940., 9.

¹⁶ "Za ljubav posebnih hrvatskih težnji žrtvovana je kompaktnost države kao cjeline. (...) Žrtvovan je, da bi se, tobože, zadovoljio drugi princip, koji je obilato istican i upotrebljavan sa hrvatske strane, historijski, državopravni princip. Tome načelu Srbi su žrtvovali sjevernu Dalmaciju, Liku, Kordun i Slavoniju...". *Brčko, srez i grad: riječ Srba Brčana povodom pripojenja srezova sjeverne Bosne Banovini Hrvatskoj*, Brčko 1939., 7.-8.

¹⁷ Ivo GOLDSTEIN, *Hrvatska povijest*, Zagreb 2003., 255.

¹⁸ Radovan PAVIĆ, "Velika Srbija od 1844. do 1990/91. godine", *Izvori velikosrpske agresije*, Zagreb 1991., 166-170; Zdravko DIZDAR, "Osnivanje i djelatnost četničkih udruženja na području petrinjskog kotara u razdoblju Kraljevine Jugoslavije", *Petrinjski zbornik* 4, 2001., 88., prilog 1. (Karta s ucrtanim prijedlozima za amputaciju Hrvatske pukovnika Dušana Simovića i Milislava Antonijevića iz 1918. i Nikole Pašića iz potkraj 1925. upućena jugoslavenskom kralju Aleksandru Karađorđeviću 1928. kao službeni prijedlog.

¹⁹ Ferdo ČULINOVIĆ, *Državnopravna historija jugoslavenskih zemalja XIX. i XX. vijeka*, Zagreb 1959., 180., 214.-216.

Program SKK iz 1937.

Program društva najvjerojatnije je bio zajedno s njegovim pravilima prihvaćen na osnivačkoj skupštini u Beogradu potkraj 1936. godine. Prema trećemu članku *Pravila Srpskoga kulturnog kluba*, kao osnovni zadatak djelatnosti postavljen je rad na "njegovanju srpske kulture u okviru Jugoslavije, sa strogim isključenjem dnevne i partijske politike".²⁰ Čini se da je temeljni zadatak izazvao zabune na srpskoj političkoj i društvenoj sceni u Beogradu jer su ga njezini autori morali u knjižici *Srpski kulturni klub* dodatno objasniti. Prema tom dodatnom objašnjenju osnivači SKK smatrali su da samo onaj čovjek koji je svjestan svojih etničkih korijena i koji ih neguje može biti temelj na kojemu se može graditi nadnacionalna država, kakva je bila Kraljevina Jugoslavija.²¹ Dodatno objašnjenje uloge i zadaće djelovanja SKK iznio je i njezin predsjednik Slobodan Jovanović na prvoj javnoj skupštini društva održanoj u prostorijama palače "Izvozne banke" 4. veljače 1937. godine.²² Prema Jovanoviću, SKK je trebao biti "mesto sastanaka i razgovora za sve one koji se interesuju pitanjima srpske nacionalne kulture".²³ No, osim te, osnovne zadaće, Jovanović je posebno naglasio da će djelatnost toga društva biti posebno usmjerena prema "graničnim oblastima" koje su "po svom položaju izložene tuđinskim uticajima, i u kojima je Srpstvo najpouzdanija brana protiv tuđinskog nadiranja".²⁴ Premda je Dimić u romantičarskome duhu opisao prve godine djelovanja SKK-a kao organizacije koja je promovirala "duh tolerancije, izmene misli, razgovora, saradnje, sastanaka i susreta različitih mišljenja, ideologija, stranačkih opredjeljenja, kulturnih konfesija, isključujući svaku partijsku i političku tendenciju, a posebno zloupotrebu nacionalne ideje", kada se Jovanovićeve riječi o "graničnim oblastima" usporede s političkim stajalištima Stevana Moljevića, onda je jasno da je to društvo već od samog početka bilo zamišljeno kao nositelj novoga srpskog ujedinjenja u Kraljevini Jugoslaviji s jednim i jedinim ciljem, a to je bilo stvaranje velike Srbije.²⁵ No, s druge strane, ne može se niti poreći činje-

²⁰ LJ. DIMIĆ, *Kulturna politika*, 508.

²¹ *Isto*.

²² *Isto*, 510.-511.

²³ Isječak iz govora Slobodana Jovanovića objavljenoga u beogradskoj *Politici* 5. veljače 1937., *Isto*, 511.

B. PETRANOVIĆ/M. ZEČEVIĆ, *Jugoslavenski federalizam*, 568.

²⁴ Isječak iz govora Slobodana Jovanovića objavljenome u beogradskoj *Politici* 5. veljače 1937., LJ. DIMIĆ, *Kulturna politika*, 511.

²⁵ Dr. Stevan Moljević, banjalučki odvjetnik i predsjednik Odbora Srpskoga kulturnog kluba Vrbaske banovine, bio je jedan od glavnih ideologa četničkog pokreta tijekom Drugoga svjetskog rata te autor projekta *Homogena Srbija*. Potkraj trideseti i početkom četrdesetih godina 20. stoljeća on se javno zalagao za ideju okupljanja Srba u Krajini kao novoj jugoslavenskoj političko-teritorijalnoj jedinici koja bi, za razliku od Krajine, zamišljene prema projektu istoimenoga društva iz Zagreba, obuhvaćala uz hrvatske kotareve i sve kotareve Vrbaske banovine, a njezino središte ne bi bilo u Bihaću nego u Banjoj Luci. Taj svoj plan Moljević je objasnio u svojoj knjizi *Uloga i značaj Vrbaske banovine* iz 1939. godine, u kojoj je definirao Srbe kao "jedine istinske nosioce i državne i jugoslavenske misli u ovoj zemlji, a da ostali iako ne svi, imaju svoje posebne političke račune i koncepcije". Stvaranje Krajine kao posebne srpske političko-teritorijalne

nica da su osnivači SKK-a postupali prema svojim pravilima i programima u početku svoga društvenoga djelovanja, što je jasno vidljivo iz organizacijskog uređenja društva koje je za provedbu svojih ideja podijelilo svoj rad na gospodarski odjel pod vodstvom gospodarstvenika Vladimira Đorđevića i na prosvjetni odjel pod vodstvom sveučilišnog profesora dr. Pavla Stevanovića,²⁶ kao i iz njihova rada u 1937. godine, tijekom koje su održali trideset i dva predavanja o kulturnim, prosvjetnim i gospodarskim problemima Srba u Kraljevini Jugoslaviji.²⁷

Revizija programa SKK nakon uspostave Banovine Hrvatske

Uspostavom Banovine Hrvatske 26. VIII. 1939., čime je i stvarno započela unutarne-politička reforma uređenja države, odnosno njezine pretvorbe iz unitarne države u složenu državu, bila je srušena i posljednja barijera koja je sprječavala društvo SKK da javno odustane od zastupanja jugoslavenske ideje i da čitavoj srpskoj i jugoslavenskoj društvenoj i političkoj javnosti iznese svoj prave ciljeve. Programska osnovica SKK nakon uspostave Banovine Hrvatske bio je članak uredništva iz prvoga broja *Srpskog glasa*, u kojem je jasno izneseno stajalište da se treba potpisati novi sporazum između Hrvata i Srba koji ne bi poput ovoga potpisanog između Dragiša Cvetkovića i dr. Vlatka Mačekka dirao u državno jedinstvo te da Srbe prigodom pregovora oko oblikovanja sadržaja toga novoga srpsko-hrvatskog sporazuma, poput Hrvata, moraju predstavljati njihovi pravi predstavnici koje je izabrao narod.²⁸ No, nakon napada na svoje pregovarače i Sporazum, *Srpski glas* već u svojem drugom broju okreće svoju "oštricu" prema Hrvatima, za koje kažu da "prilikom ovih pregovora o sporazumu i u situaciji stvorenoj posle njega nisu pokazali mnogo težnje da budu najprije dosledni, a onda pravedni", jer su "u banovinama izvan primorske i savske tražili za sebe svaki srez, u kom su katolici imali većinu", ali da taj isti princip nisu poštovali "u tim dvema banovinama, gde većinu sačinjavaju pravoslavni".²⁹ U kritici Sporazuma i što uspješnijeg mistificiranja nepravde koja je uspostavom Banovine Hrvatske bila učinjena Srbima, pojedini su dužnosnici SKK išli toliko daleko da ga je, na primjer, Dragiša Vasić nazvao čak "srpskim Münchenom", jasno aludirajući na sporazum kojim su 30. rujna 1938. Velika Britanija i Francuska prepustile Hitlerovoj Njemačkoj čitavu Sudetsku oblast, koja je od pamtivijeka bila sastavnim dijelom Češke.³⁰

jedinice u Kraljevini Jugoslaviji objašnjavao je potrebom da se "zahtevi Veliko-Hrvata svedu na pravu meru i na njihovo prirodno područje, da se onemoguće i frankovluk i bošnjakluk". Takva srpska jedinica sa svojim središtem u Banjoj Luci trebala bi biti prema njemu "snažan kulturni centar koji će paralisati utjecaj Zagreba i Sarajeva, ukoliko bi taj utjecaj bio potreban opštoj nacionalnoj i državnoj ideji, i biti predstraža Beograda". B. PETRANOVIĆ/M. ZEČEVIĆ, *Jugoslovenski federalizam*, 568.; LJ. DIMIĆ, *Kulturna politika*, 513.

²⁶ LJ. DIMIĆ, *Kulturna politika*, 520.

²⁷ *Isto*, 516.

²⁸ "Naša reč", *Srpski glas* (Beograd), br. 1, 16. X. 1939., 1.

²⁹ "Pitanje državnog preuređenja", *Srpski glas* (Beograd), br. 2, 23. X. 1939., 1.

³⁰ Branko PETRANOVIĆ, *Historija Jugoslavije 1918-1988*, I, Beograd 1989., 305.

Potkraj 1939. godine konačno su se iskristalizirala politička stajališta SKK. Prema tim stajalištima, Sporazum Cvetković-Maček je: (1) razbio državno jedinstvo omogućujući stvaranje jugoslavenskih političko-teritorijalnih jedinica na osnovi etničke većine;³¹ (2) dao previše političke autonomije Hrvatima; (3) nije usporedno sa stvaranjem hrvatske političko-teritorijalne jedinice predvidio mogućnost oblikovanja srpske jedinice;³² (4) politički razjedinio Srbe; (5) Srbe u Banovini Hrvatskoj doveo u podređeni položaj prema Hrvatima; i (6) da Sporazum nisu potpisali pravi predstavnici srpskoga naroda.³³ Štoviše, ne samo da optužuju Cvetkovića da je potpisivanjem Sporazuma Cvetković-Maček izravno ugrozio srpske državotvorne interese, nego i jasno naglašavaju da "ono što je ugovorio sa g. Mačekom g. Dragiša Cvetković nema nikakvih obveza za srpski narod", i da te obveze iz Sporazuma Srbi neće priznati jer su "Hrvati sporazumom od 26 augusta dobili više nego su ikada imali".³⁴ Stoga je društvo SKK, uz stalnu kritičku analizu Sporazuma, postupno započelo još od prosinca 1939. s promocijom ideje stvaranja velike Srbije,³⁵ a u članku "Sporazum ili nesporazum" otvoreno je zatražilo reviziju Sporazuma.³⁶ To stajalište ponovljeno je samo dva tjedna poslije u članku "Njihove pobjede", prema kojemu bi Banovina Hrvatska trebala svojim Srbima priznati ili političku autonomiju u devetnaest kotareva u kojima su Srbi činili apsolutnu ili relativnu većinu ili im omogućiti odvajanje od Banovine Hrvatske i dopustiti im pripojenje s drugim banovinama koje će ući u sastav srpskih zemalja, odnosno Velike Srbije.³⁷ Osim što su na osnovi tradicionalne velikosrpske ideologije negirali pripadnost dubrovačkog područja i stanovništva hrvatskome nacionalnom korpusu, oni su čak čitavi kontinentalni dio sjeverne Dalmacije nazvali "Dalmatinskom Šumadijom", koja u geografskome smislu postoji usporedno s "Dalmatinskom Hrvatskom".³⁸

Takva radikalna promjena u programskim i političkim stajalištima SKK bila su, prema shvaćanjima suvremene srpske historiografije, rezultat složene unutarnje političke situacije u kojoj su se Srbi i Kraljevina Jugoslavija našli pred Drugi svjetski rat, a čija je složenost u najvećoj mjeri bila izazvana upravo

³¹ Vidi bilj. 29.

³² To njihovo stajalište je neobično jer je na sam dan objave *Uredbe o Banovini Hrvatskoj* bila donesena i *Uredba o proširenju propisa uredbe o Banovini Hrvatskoj na ostale banovine*, a usporedno je bio rađen nacrt *Uredbe o organizaciji Srpske zemlje*. *Godišnjak Banske Vlasti Banovine Hrvatske*, Zagreb 1940., 701. Branko PETRANOVIĆ/Momčilo ZEČEVIĆ, *Jugoslavija 1918/1988, tematska zbirka dokumenta*, Beograd 1988., 434.-435.

³³ Ljubo BOBAN, *Sporazum Cvetković-Maček*, Zagreb 1965., 249.-251.; ISTI, *Maček i politika Hrvatske seljačke stranke 1928-1941*, II, Zagreb 1974., 294.; Fikreta JELIĆ-BUTIĆ, *Hrvatska seljačka stranka*, Zagreb 1983., 17-18.; ISTA, *Četnici u Hrvatskoj*, Zagreb 1986., 16.-18.; B. PETRANOVIĆ/M. ZEČEVIĆ, *Jugoslovenski federalizam*, 568.; Franjo TUĐMAN, *Hrvatska u monarhističkoj Jugoslaviji*, Zagreb 1993., 277.-278.

³⁴ "Sporazum ili nesporazum", *Srpski glas* (Beograd), br. 12, 1. II. 1940., 1.

³⁵ "Gde god je Srba - tu je Srbija", *Srpski glas* (Beograd), br. 5, 14. XII. 1939., 7.

³⁶ "Sporazum ili nesporazum", *Srpski glas* (Beograd), br. 12, 1. II. 1940., 1.

³⁷ "Njihove pobjede", *Srpski glas* (Beograd), br. 14, 15. II. 1940., 9.

³⁸ "Problem Dubrovnika", *Srpski glas* (Beograd), br. 16, 29. II. 1940., 2.; "Pismo iz dalmatinske Šumadije", *Srpski glas* (Beograd), br. 16, 29. II. 1940., 8.

stvaranjem Banovine Hrvatske, podjelom državnog teritorija Kraljevine Jugoslavije na etničke političko-teritorijalne jedinice, etnocentrizmom Hrvata, uvođenjem terora nad Srbima na prostorima nove hrvatske banovine, uvođenjem autoritarnog režima HSS-a i njegovih militantnih udruženja kao što su Hrvatska seljačka zaštita (HSZ) i Hrvatski junak itd.³⁹ Premda se suvremena srpska historiografija i danas služi različitim, u hrvatskoj znanosti već odavno odbačenim sintagmama o karakteru hrvatskoga društva početkom četrdesetih godina 20. stoljeća koje su bile oblikovane u drugoj Jugoslaviji, ne možemo se ne složiti s njihovim stajalištem da su HSZ u to doba srpska politička javnost i njihova elita shvatili kao prijeljnu za opstojnost zajedničke države, ali i za druge političke planove koji su se u to doba pojavili među jugoslavenskim Srbima. To stajalište ponajbolje nam ilustrira članak objavljen u *Srpskome glasu* u povodu proslave završetka školovanja prvih pričuvnih časnika HSZ-a u Zagrebu 16. veljače 1940.⁴⁰ U njemu je autor vidio smisao postojanja te hrvatske, banovinske ili HSS-ovske vojne sile isključivo kao opasnost za srpstvo i zajedničku državu. To se mišljenje može pratiti i u drugim člancima o HSZ-u, koji se u velikome broju ustrajno provlače kroz pisanje *Srpskoga glasa*.⁴¹

Reakcije HSS-ova i SDS-ova tiska na rad SKK-a

Kao što se moglo i očekivati, hrvatski je tisak oštro reagirao na takva politička stajališta SKK. Uz HSS-ovski *Obzor*,⁴² *Hrvatski dnevnik*,⁴³ i SDS-ovsku

³⁹ "Stvaranje Banovine Hrvatske, podjela teritorija, etnocentrizam Hrvata, teror nad Srbima na prostorima novoformirane banovine, zavođenje autoritarnog režima HSS i njenih militantnih udruženja (Hrvatska građanska i seljačka zaštita, Hrvatski junak), militantni klerikalizam rimokatoličke crkve koji je dobijao oblike klerofašizma, ekskluzivni hrvatski nacionalizam obilježili su predvečerje rata (1939-1941). Nastajanje Banovine Hrvatske bio je znak da je u dugom "rvanju" sa jugoslavenskom idejom hrvatski etnocentrizam izašao kao pobjednik. Ugroženost srpskog nacionalnog bića definitivno je uticalo da srpski političari, nakon gotovo dve decenije života u jugoslavenskoj državi, otvore nacionalno srpsko pitanje i suoče se sa stanjem nacije." Ljubodrag DIMIĆ, *Srbi i Jugoslavija/prostor, društvo, politika (Pogled s kraja veka)*, Beograd 1998., 142. "Pri ovakvoj reorganizaciji države relevantni srpski političari su zaobiđeni – *Sporazum* je stvorila kruna u dogovoru s predstavnicima HSS-a koji su predstavljali najveći dio hrvatskog naroda. Ako se ovo uzme u obzir, kao i činjenica da položaj Srba unutar Banovine Hrvatske nije bio zadovoljavajući, može se reći da je nezadovoljstvo srpske elite bilo opravdano." Zoran JANJETOVIĆ, "27. ožujak 1941.: uzroci, akteri, ideologija, posljedice", *Časopis za suvremenu povijest*, br. 3/2006., 1015.

⁴⁰ "Kuda ovo vodi", *Srpski glas* (Beograd), br. 15, 22. II. 1940., 1.

⁴¹ "Hrvatska zaštita na poslu" *Srpski glas* (Beograd), br. 15, 22. II. 1940., 10.; "Akcija Seljačke zaštite u Vidovcu kraj Varaždina", *Srpski glas* (Beograd), br. 15, 22. II. 1940., 10.; "Još jedan 'podvig' Hrvatske seljačke zaštite", *Srpski glas* (Beograd), br. 16, 29. II. 1940., 9.; "Zagrebačka policija nabavlja blindirani automobil snabdeven mitraljezom", *Srpski glas* (Beograd), br. 16, 29. II. 1940., 9.

⁴² "Srpski glas o koncentracionoj vladi", *Obzor* (Zagreb), br. 108, 10. V. 1940., 3.; "Stranačko kretanje", *Obzor* (Zagreb), br. 118, 24. V. 1940., 3.

⁴³ "Neuspjeh Srpskog kluba u Sarajevu", *Hrvatski dnevnik* (Zagreb), 3. VIII. 1940., 5.; "Srpski kulturni klub i sporazum", *Hrvatski dnevnik* (Zagreb), 6. VIII. 1939., 5.; "Hrvatski dnevnik"

Novu riječ,⁴⁴ najoštriju polemiku sa stajalištima i nositeljima SKK razvio je u Banovini Hrvatskoj vukovarski *Srijemski Hrvat*. On je već u svojemu prvome broju progovorio o političkoj akciji dijela banovinskih Srba, odnosno budućih osnivača vukovarskog pododbora SKK, koji su diljem vukovarskog kotara, ali i čitavoga dijela Srijema koji se nalazio u sastavu Banovine Hrvatske, dijelili između 1. i 18. studenoga 1939. letke u kojima su tvrdili "da je Vukovar srpski i t. d. te da bi se prema tome vukovarski kotar trebao odcijepiti od Hrvatske i pripojiti banovini srpskoj i bez obzira na to, što ta banovina još i ne postoji i što se uopće ne zna da li će postojati već i radi toga, što je riječ ban i banovina čisto hrvatska, samo hrvatska i jedino hrvatska riječ i naziv".⁴⁵ Nakon što je SKK izbacio parolu "Srbi na okup",⁴⁶ *Srijemski Hrvat* smatrao je potrebnim objasniti svojem čitateljstvu tko su nosioci takve protusporazumske i protubanovinske politike među banovinskim i jugoslavenskim Srbima.⁴⁷ Pa iako novinar *Srijemskog Hrvata* smatra "da nitko i ne može imati ništa protiv toga, da se srpski narod okupi u jednu skupinu, jer današnja teška vremena u Europi i u svijetu diktiraju svakom narodu, koji posjeduje zdravi narodni instinkt, da zbije svoje redove, kako bi što spremniji dočekaio teška iskušenja, koja danas proživljuju nažalost najmoćniji i kulturniji narodi Europe, koji ionako ne moraju, ali mogu zadesiti još mnoge ili sve druge nesreće", on se čudi nosiocima te politike među Srbima da su tu parolu iskoristili u svrhu "koja – neka nam oprostite svi, koji to žele i rade – za nas izgleda nečasna, i koju bi da smo Srbi u interesu svoje nacionalne časti i ponosa najenergičnije osudili".⁴⁸ No, kako je u vukovarskome i susjednim kotarima SKK-a širio svoju organizaciju i pojačavao velikosrpsku promidžbu, *Srijemski Hrvat* ih je otvoreno počeo prozivati nositeljima te politike u istočnoj Slavoniji,⁴⁹ ne štedeći pri tome ni HSS-ovsoga koalicijskog partnera JRZ-a, kojeg je izravno optužio da ne samo da tolerira svojim ograncima u istočnoj Slavoniji promociju velikosrpske političke ideje, nego i da aktivno sudjeluje u njihovoj promociji, pa čak i u članstvu SKK.⁵⁰

(komentar uredništva na netočno pisanje dr. Moljevića o broju Hrvata koji žive u pojedinim kotarima koje HSS traži da uđu u sastav Banovine Hrvatske), *Hrvatski dnevnik* (Zagreb), 13. VIII. 1939., 5.; "Istina o tobožnjem progonu Srba u derventskom kotaru", *Hrvatski dnevnik* (Zagreb), 9. III. 1940., 5.

⁴⁴ "Negativi se slažu - a pozitivni što rade?", *Nova riječ* (Zagreb), br. 159., 28. XII. 1939., 10.; "Srpski glas je štetan po srpske interese", *Nova riječ* (Zagreb), 15. II. 1940. u: Čedomir VIŠNJIĆ, *Srbi u Hrvatskoj/anotirana bibliografija*, Zagreb 2000., 255.

⁴⁵ "Onima koji mute", *Srijemski Hrvat* (Vukovar), br. 1, 18. XI. 1939., 1.-2.; "Potpišite se, gospodo!", *Srijemski Hrvat* (Vukovar), br. 1, 18. XI. 1939., 3.; "Još jedan za odcjepljenje", *Srijemski Hrvat* (Vukovar), br. 2, 25. XI. 1939., 3.; Zdravko DIZDAR, "Osnivanje i djelatnost četničkih udruženja na području grada i kotara Vukovar u monarhističkoj Jugoslaviji (1918.-1941.)", *Scrinia slavonica, godišnjak Podružnice za povijest Slavonije, Srijema i Baranje Hrvatskog instituta za povijest*, br. 4, 2004., 263.-264., 268.

⁴⁶ Ivan JELIĆ, "O nekim odjecima Sporazuma Cvetković-Maček među Srbima u Banovini Hrvatskoj", *Zbornik historijskog instituta Slavonije*, br. 3, 1965., 147.; Branko PETRANOVIĆ, *Historija Jugoslavije*, 304; F. TUĐMAN, *Hrvatska u monarhističkoj Jugoslaviji*, II, 277.

⁴⁷ "Povodom parole Srbi na okup", *Srijemski Hrvat* (Vukovar), br. 5, 27. I. 1940., 1.

⁴⁸ "Povodom parole Srbi na okup", *Srijemski Hrvat* (Vukovar), br. 49, 30. XI. 1940., 1.

⁴⁹ "Jadni dokumenti i jadniji dokazi", *Srijemski Hrvat* (Vukovar), br. 8, 17. II. 1940., 1.

⁵⁰ "Hrvatski dnevnik o JRZ", *Srijemski Hrvat* (Vukovar), br. 23, 1. VI. 1940., 1.; "Stranačko primirje", *Srijemski Hrvat* (Vukovar), br. 23, 1. VI. 1940., 1.

Jedan od najvećih sukoba hrvatskoga tiska sa SKK-ovim programom, a samim time politikom koju je provodio HSS uz pomoć SDK sa stajalištima SKK, izbio je oko pitanja stvaranja koncentracijske vlade. SKK je zastupao stajalište da su Hrvati od Srba u iznimno nepovoljnim vanjsko-političkim okolnostima iznudili uspostavu Banovine Hrvatske te da bi od nje, barem privremeno, trebali odustati sve dok se ne riješi vanjskopolitički položaj Kraljevine Jugoslavije.⁵¹ Taj pristup SKK "hrvatskome pitanju" u Kraljevini Jugoslaviji proizlazio je iz njihova stajališta da bi se samo na takav način mogao izbjeći, barem prema Slobodanu Jovanoviću, sukob Hrvata sa Srbima.⁵² Da SKK nije bio osamljen u takvim razmišljanjima na srpskoj političkoj sceni, koja je stvaranje Banovine Hrvatske doživjela kao prvi korak u odvajanju Hrvatske od Kraljevine Jugoslavije, a samim time i odvajanje dijela teritorija Velike Srbije od matice zemlje, sjajno ilustrira razgovor kipara Ivana Meštrovića koji je vodio sa svojim prijateljem Božom Markovićem nakon verbalnoga sukoba s predsjednikom SKK Slobodanom Jovanovićem u restauraciji "Kod srpskog kralja".⁵³

Političko djelovanje SKK-a među Srbima Banovine Hrvatske

Političko djelovanje SKK među banovinskim Srbima, posebice onih s područja istočne Slavonije i Srijema te Bosanske Posavine, bilo je obilježeno tri- ma osnovnim radnjama – osnivanjem terenske mreže organizacija, odnosno pododbora SKK-a i akcijskih odbora, skupljanjem potpisa lokalnoga srpskog stanovništva za odcjepljenjem pojedinih kotareva od Banovine Hrvatske te provođenjem snažne promidžbe tih radnji uz pomoć društvenih glasila *Srpskoga glasa* iz Beograda ili *Slavonije iz Vinkovaca*.

a) Osnivanje kotarskih ograna i djelovanje SKK u istočnoj Slavoniji

Organiziranje društvenih odbora SKK na terenu sastavljenih od domaćih ljudi bio je jedan od najvažnijih preduvjeta za uspješno djelovanje središnjice SKK u Banovini Hrvatskoj. U provedbi te politike posebno su mjesto zauzimali istočna Slavonija i Srijem koji su, zajedno s Bosanskom Posavinom, odno-

⁵¹ "Tipično izmotavanje", *Srijemski Hrvat* (Vukovar), br. 25, 15. VI. 1940., 1.

⁵² Prema Meštrovićevim memoarima, Slobodan Jovanović osobno mu je izjavio da "mi (SKK, op. a.) nećemo dopustiti da se u ovoj zemlji može ubijati Srbe. Do potrebe ćemo dignuti srpstvo na noge, pa će biti krvi do koljena! (...) Sporazum... popisao ga je jedan Ciganin... Vidjet ćemo to... Taj i takav sporazum ne obavezuje Srbe". Ivan MEŠTROVIĆ, *Uspomene na političke ljude i događaje*, Zagreb 1969., 257.

⁵³ Tijekom toga razgovora, Marković je Meštroviću jasno dao na znanje da je i on za sporazum Hrvata i Srba, "ali ne za ovakav. Ovo je išlo predaleko. Ta Mačekova Banovina je država u državi, hej...!" Osim što je Marković doživio Banovinu Hrvatsku kao prvi korak na putu osamostaljenja Hrvatske, on je u svojem razgovoru s Meštrovićem također naglasio da je Sporazum "potpisao Cvetković koji ne predstavlja ništa i nikoga, i neka se gospodin Maček ne veseli mnogo tome svome uspjehu. Sumnjam da će to srpski narod prihvatiti. Jeste li čuli Slobodana (Jovanovića, op. a.). A što onda?". Isto, 257.-259.

sno čitavom bivšom austrougarskom Bosnom i Hercegovinom, bili jedno od ključnih područja SKK za ostvarenje svojega glavnoga političkog cilja – stvaranja velike Srbije. Pa iako je SKK svoje prve pododbore na području istočne Slavonije i zapadnoga Srijema započeo osnivati tek početkom godine 1940., simpatizeri i članovi toga društva su preko logističke potpore vojvođanskih ogranaka SKK-a, osnovanih još prije uspostave Banovine Hrvatske,⁵⁴ započeli još tijekom rujna 1939. sa svojom protubanovinskom djelatnošću na tome području.

Među prvim radnjama bilo je pokretanje akcija skupljanja potpisa za odvajanje iločkog, šidskog i vukovarskog kotara od Banovine Hrvatske i njihovo pripojenje Dunavskoj banovini, a zatim organiziranje delegacija koje su te peticije nosile visokim dužnosnicima središnje vlade u Beograd.⁵⁵ Kakvu su političku atmosferu stvorili organizatori te protubanovinske djelatnosti, svjedoči nam izvještaj iločkoga kotarskog načelstva u kojem se jasno navodi da je politička situacija tijekom rujna bila "u znaku nervoze jer su u toku tog meseca dve deputacije Srba išle u Beograd i tražili izdvajanje ovog sreza iz banovine Hrvatske pošto je ovaj srez sa većinom srpskog stanovništva i nalazi se u neposrednoj blizini Novog Sada, sa kojim su građani vezani privrednim i kulturnim vezama. Ta nervoza malo je popustila usled toga, što su u Beogradu izaslanicima objasnili, da će se to pitanje uzeti u razmatranje čim se prilike u spoljnoj situaciji smire".⁵⁶ O razlozima vođenja takve politike zgodno nam ilustrira izvještaj vukovarskoga kotarskog načelnika koji kaže da "Srbi su oduvek težili za pripajanjem sreza Dunavskoj banovini, pa su od sporazuma očekivali da će se njime i to pitanje rešiti u duhu njihovih stalnih želja, uzimajući u obzir kao najjači argument relativno brojnu nadmoćnost u srezu prema svim ostalim narodnosnim pripadnicima; dotle su Hrvati i dalje isticali želju da ostanu u Hrvatskoj".⁵⁷ Da su dužnosnici HSS-a u šidskome i iločkome kotaru ozbiljno shvatili tu akciju, koju je svojim pisanjem poduprlo i glavno glasilo SKK *Srpski glas*,⁵⁸ vidljivo je iz toga što je SDK organizirao izaslanstvo šidskih Hrvata

⁵⁴ SKK je najviše svojih pododborna, odnosno društvenih organizacija osnovala u onim dijelovima Kraljevine Jugoslavije u kojima su Srbi imali visoki udjel u ukupnome broju stanovnika, a u kojima je, prema shvaćanju središnjice SKK, "bila ugrožena srpska nacionalna misao i srpsko nacionalno biće". Samim time, s obzirom na veliki broj Mađara, Hrvata i Nijemaca koji su živjeli na prostoru nekadašnje austrougarske Vojvodine, SKK je veliku pažnju usmjerio na osnivanje pododborna na tome prostoru, tako da je do uspostave Banovine Hrvatske formirao svoje ogranke, odnosno pododbore u Somboru, Rastini, Ričici, Subotici, Bajmoku, Bačkom Sokolcu, Bačkoj Rogatici, Pačiru, Martonošu, Horgošu, Vršcu i Novom Bečeju, a kao glavni cilj postavio im je rad na isticanju srpskog karaktera Vojvodine. Lj. DIMIĆ, *Kulturna politika*, 512.

⁵⁵ Hrvatski državni arhiv, Zagreb (dalje: HDA). Grupa XXI, Politička situacija (dalje: Grupa XXI), Inv. br. 5614, Br. 48384/1939. Predmet: Tromesečni izvještaj o opštoj i političkoj situaciji za mesc jul, august i septembar 1939. god. - Izvještaj kotarskog načelstva u Šidu od 7. listopada 1939.; "Politička djelatnost u šidskom kotaru", *Hrvatski dnevnik* (Zagreb), 14. IX. 1939., 5.

⁵⁶ HDA, Grupa XXI, Inv. br. 5514, Br. 50119/1940. Predmet: Izveštaj o političkoj situaciji u mesecu septembru ove godine. Izvještaj kotarskog načelstva u Iloku od 17. listopada 1939.

⁵⁷ HDA, Grupa XXI, Inv. br. 5640, Br. 4224. Predmet: Tromesečni izvještaj za razdoblje jul-septembar 1939. godine. - Izvještaj kotarskog načelstva Vukovar od 5. listopada 1939.

⁵⁸ "Zahtevi Srba iz srezova šidskog i vukovarskog", *Srpski glas* (Beograd), br. 1, 16. XI. 1939., 7.

i Srba koje je samo šest dana posjetilo Vladka Mačeka u Beogradu,⁵⁹ ali i iz sastanaka kotarske organizacije HSS-a održanog u Šidu 28. prosinca.⁶⁰ S obzirom na to da je u Šidu 17. siječnja 1940. bio osnovan pododbor SKK, nema sumnje da su članovi šidskoga kotarskog odbora HSS-a pod sintagmom "neki elementi" upravo mislili na te ljude, koji su "nakon pripojenja sreza banovini Hrvatskoj" zastupali među srpskim pučanstvom toga kotara stajalište da je novo političko stanje stvoreno uspostavom Banovine Hrvatske i ulaskom njihova kotara u njezin sastav "samo privremeno".⁶¹ U nastavku toga skupnog izvješća, njegov autor tvrdi da su nakon propasti te akcije vođe te protubanovinske djelatnosti došle do spoznaje "da se različite srpske političke frakcije sklope u jednu cjelinu. To se mislilo postići osnivanjem srpskog kulturnog kluba pod parolom 'Srbi na okup'".⁶²

Na daljnje akcije simpatizera SKK na krajnjemu istoku Banovine Hrvatske nije se trebalo dugo čekati jer su inicijativu u vođenju politike odvajanja tih kotareva od Banovine Hrvatske preuzeli od iločkih i šidskih Srba u listopadu 1939. njihovi istomišljenici iz vukovarskoga kotara i grada Vukovara, ali njihova akcija, prema riječima vukovarskoga kotarskog načelnika, nije uspjela.⁶³ No očito neuspjeh koji su doživjeli vukovarski simpatizeri SKK nije trajno zablokirao njihov politički rad jer je već u razdoblju između 1. i 18. studenoga 1939. čitavo područje vukovarskog kotara bilo preplavljeno letcima "Braćo Srbi na okup" i "Da li je to demokratski", kojima se u ime "predstavnik Srba vukovarskog sreza", odnosno vukovarskoga akcijskog odbora, tražilo odvajanje vukovarskog i susjednih kotareva od Banovine Hrvatske jer su oni oduvijek bili srpski.⁶⁴ Pa iako su tu akciju vukovarskoga akcijskog odbora dijelom osudili predsjednici općina vukovarskog kotara,⁶⁵ akcija na odcjepljenju istočne Slavonije i zapadnoga Srijema od Banovine Hrvatske se nastavila, ali i proširila na susjedni osječki i vinkovački kotar.

Prije nego što je bila pokrenuta bilo kakva akcija šidskih, iločkih i vukovarskih protubanovinski raspoloženih Srba, prvi korak u organiziranju njihovih političkih istomišljenika na području istočne Slavonije i zapadnoga Srijema bilo je pokretanje političkoga tjednika *Slavonije*, čiji je prvi broj izašao iz tiska

⁵⁹ "Deputacije kod predsjednika dr. Mačka", *Hrvatski dnevnik* (Zagreb), 19. IX. 1939., 5.

⁶⁰ Na tom sastanku dogovorene su mjere za sprječavanje djelatnosti nositelja velikosrpske ideologije u tom kotaru. "Važni zaključci kotarske organizacije u Šidu", *Hrvatski dnevnik* (Zagreb), 29. XII. 1939., 5.

⁶¹ HDA, Grupa XXI, Inv. br. 6129, Br. 21422. Predmet: Odcjepljenje i odvajanje pojedinih srezova od banovine Hrvatske u vezi sa pokretom "Srbi na okup" - izvještaj odjela za unutrašnje poslove BV BH od 13. travnja 1940.; Z. DIZDAR, "Osnivanje i djelatnost", 263.-266.

⁶² ISTO, 263-266.

⁶³ HDA, Grupa XXI, Inv. br. 6129, Br. 21422. Predmet: Odcjepljenje i odvajanje pojedinih srezova od banovine Hrvatske u vezi sa pokretom "Srbi na okup" - izvještaj odjela za unutrašnje poslove BV BH od 13. travnja 1940.

⁶⁴ "Onima koji mute", *Srijemski Hrvat* (Vukovar), br. 1, 18. XI. 1939., 1.-2.; Z. DIZDAR, "Osnivanje i djelatnost", 283.

⁶⁵ "Načelnici srpskih općina osudjuju akciju samozvanih predstavnika Srba vukovarskog kotara", *Srijemski Hrvat* (Vukovar), br. 1, 18. XI. 1939., 3.; "Još jedan za odcjepljenje", *Srijemski Hrvat* (Vukovar), br. 2, 25. XI. 1939., 3.

u Vinkovcima još početkom godine 1939. Da je taj tjednik vinkovačkih Srba inicirao okupljanje protubanovinski raspoloženih Srba, vidimo iz činjenice da su vinkovački Srbi na inicijativu glavnoga urednika *Slavonije* Veliše Raičevića održali 5. listopada 1939. u domu Srpskoga pevačkog društva "Vila" sastanak simpatizera SKK na kojemu su, uz uglednije vinkovačke Srbe, sudjelovali i potpredsjednik SKK Dragiša Vasić te član vijeća toga društva dr. Milan Milojević.⁶⁶ Osim dogovora oko imenovanja kandidata za preuzimanje dužnosničkih mjesta toga odbora, na tome sastanku bila je posebno istaknuta zadaća toga pododbora u osnivanju, koji mora ne samo okupiti ispravne Srbe u jedan nacionalno-kulturni forum, nego i svojim postojanjem i djelovanjem raditi na stvaranju preduvjeta da se uz pomoć toga pododbora SKK uklone stranačke razlike među Srbima toga grada i kotara. Kako su se na tom sastanku prisutni vinkovački Srbi usuglasili oko odabira dužnosnika toga odbora, vinkovački je pododbor SKK bio osnovan 12. listopada 1939. uz prisutnost visokih dužnosnika beogradske središnjice – glavnog tajnika SKK dr. Slobodana Draškovića, članova uprave SKK Koste Popovića i Stevana Stankovića te tajnika organizacije mladeži SKK Draškovića mlađega. Za predsjednika vinkovačkog pododbora SKK bio je izabran apotekar Aleksandar Jovanović, za potpredsjednika profesor Nikola Antić, za tajnika profesor Mirko Šijački, a za blagajnika pododbora porezni činovnik Branimir Živanović.⁶⁷

Nakon vinkovačkoga kotara, politička se inicijativa članova i simpatizera SKK ponovno seli u vukovarski kotar i grad Vukovar. Tamo je 25. prosinca 1939. bila održana konferencija predstavnika svih srpskih pravoslavnih općina u Vukovaru. Nju je u svojem stanu sazvaio prota Jova Kozobradić na inicijativu Nikole Teodorovića (potpredsjednik vukovarskog odbora JRZ-a i drugi predsjednik vukovarskog pododbora SKK).⁶⁸ Na toj je konferenciji bila "donesena rezolucija da se sakupljaju potpisi za peticiju, da se srez pripoji Dunavskoj banovini" te je bio izabran uži odbor za vođenje te akcije na području vukovarskog kotara.⁶⁹ Ono što je zanimljivo u vezi s tom akcijom jest činjenica da se njoj prvi put javno pridružilo i pravoslavno svećenstvo toga kotara. Njih sastavljač izvještaja o akciji "Srbi na okup" u tome kotaru izravno optužuje za prvenstvo u vođenju i organiziranju te akcije, a svoje navode potvrđuje i činjenicom da je rezoluciju "predao prota Kozobradić patrijaršiji".⁷⁰ Uz pravoslavno svećenstvo, vukovarski kotarski načelnik u svojem izvješću od 2. siječnja

⁶⁶ "Uspeo informativni sastanak Srpskog Kulturnog Kluba...", *Slavonija* (Vinkovci), br. 34, 8. XI. 1939., 1.-2.

⁶⁷ "Osnovan je pododbor Srpskog Kulturnog Kluba u Vinkovcima", *Slavonija* (Vinkovci), br. 35, 15. XI. 1939., 1.-2.

⁶⁸ "Srpska inteligencija", *Srijemski Hrvat* (Vukovar), br. 22, 25. V. 1940., 1.; HDA, Grupa XXI, Inv. br. 6129, Br. 21422. Predmet: Odcjepljenje i odvajanje pojedinih srezova od banovine Hrvatske u vezi sa pokretom "Srbi na okup" - izvještaj odjela za unutrašnje poslove BV BH od 13. travnja 1940.

⁶⁹ U uži odbor za vođenje protusporazumske i protubanovinske akcije na području vukovarskog kotara izabrani su Marko Bugarski, Marko Bingulac te pravoslavni svećenici Jovan Kozobradić i Spasoje Vukotić. Z. DIZDAR, "Osnivanje i djelatnost", 264.-265.

⁷⁰ ISTO, 264.-265.

1940. proziva kao sudionike te konferencije i načelnike vukovarskih općina, koji su "odazivajući se pozivu generalnog sekretara SDS-a, izjavili da su za sadašnje stanje, a čim su se vratili kućama, dali su izjave, da su oni bili zavedeni u bludnju i potpisali su peticiju srpsko-pravoslavnih crkvenih općina, da se srez vukovarski otcepi od banovine Hrvatske".⁷¹ Zbog toga vukovarski kotarski načelnik predlaže da bi se kao mjera suzbijanja protubanovinskih aktivnosti među Srbima vukovarskog kotara trebalo te "nelojalne" činovnike odstraniti iz političkog života vukovarskog kotara.⁷²

Nakon te konferencije u vukovarskome su se kotaru dijelili protubanovinski letci u ime "predstavnik Srba vukovarskog sreza", odnosno vukovarskoga akcijskog odbora koji će 30. siječnja 1940. osnovati vukovarski pododbor SKK.⁷³ Na isti dan kada je bila održavana konferencija predstavnika svih srpskih pravoslavnih općina, u Vukovaru je bila održana osnivačka skupština vukovarskog pododbora SKK za čijeg je prvog predsjednika bio izabran Milan Gvozdić, sudac vukovarskoga kotarskog suda.⁷⁴ Isti je dan u prostorijama SKK u Vukovaru bilo održano predavanje bivšega ministra i generala u mirovini Dušana Trifunovića na temu "Paklena noć na Ceru".⁷⁵

Iako je vukovarsko kotarsko načelstvo pozvalo "na odgovornost neke svećenike i nakon toga je akcija popustila", očito je to upozorenje bilo nedovoljno ozbiljno jer se u Vukovaru tijekom siječnja 1940. godine ne samo šaputalo nakon toga sastanka o okupljanju "navodno jedna deputacija od 1.000 Srba" koji će se uputiti u Beograd,⁷⁶ već je Nikola Teodorović sazvao 31. prosinca 1939. konferenciju u Vukovaru svih predstavnika JRZ-a na kojoj je umjesto najavljenog dolaska Dragiše Cvetkovića i mnogobrojnih sudionika, bilo prema izvještaju vukovarskoga kotarskog načelstva tek 45 ljudi i bivši ministar na raspolaganju Vojko Čvrkić, a na kojoj je donesena rezolucija o odvajanju vukovarskog kotara od Banovine Hrvatske.⁷⁷ Da ta vukovarska akcija nije bila

⁷¹ HDA, Grupa XXI, Inv. br. 6129, Br. 667. Predmet: Vukovar srez - političke prilike - izvještaj Sreskog načelstva u Vukovaru od 2. siječnja. 1940.

⁷² HDA, Grupa XXI, Inv. br. 6129, Br. 667. Predmet: Vukovar srez - političke prilike - izvještaj Sreskog načelstva u Vukovaru od 2. siječnja 1940.

⁷³ HDA, Grupa XXI, Inv. br. 6129, Br. 21422. Predmet: Odcjepljenje i odvajanje pojedinih srezova od banovine Hrvatske u vezi sa pokretom "Srbi na okup" - izvještaj odjela za unutrašnje poslove BV BH od 13. travnja 1940.

⁷⁴ "Osnivanje pododbora u Vukovaru", *Srpski glas* (Beograd), br. 7, 28. XII. 1939., 4.; "Rad pododbora Srpskog kulturnog kluba u Vukovaru", *Srpski glas* (Beograd), br. 13, 8. II. 1940., 7.

⁷⁵ "Akcija Srpskog kulturnog kluba", *Srpski glas* (Beograd), br. 7, 28. XII. 1939., 4.; Iduće predavanje održao je tek 5. veljače 1940. beogradski sveučilišni profesor dr. Dragoslav Stranjaković na temu "O srpskom patriotizmu" u Srpskom domu u Vukovaru. "Predavanje g. dr. Dragoslava Stranjakovića u Vukovaru", *Slavonija* (Vinkovci), br. 67. veljače 1940., 4.

⁷⁶ "Ako se isplati", *Srijemski Hrvat* (Vukovar), br. 10, 2. III. 1940., 1.; HDA, Grupa XXI, Inv. br. 6129, Br. 21422. Predmet: Odcjepljenje i odvajanje pojedinih srezova od banovine Hrvatske u vezi sa pokretom "Srbi na okup" - izvještaj odjela za unutrašnje poslove BV BH od 13. travnja 1940.

⁷⁷ HDA, Grupa XXI, Inv. br. 6129, Br. 667. Predmet: Vukovar srez - političke prilike - izvještaj Sreskog načelstva u Vukovaru od 2. siječnja 1940., zaprimljenog kod BV BH 4. siječnja 1940.; HDA, Grupa XXI, Inv. br. 6129, Br. 21422. Predmet: Odcjepljenje i odvajanje pojedinih srezova od banovine Hrvatske u vezi sa pokretom "Srbi na okup" - izvještaj odjela za unutrašnje poslove BV BH od 13. travnja 1940.

bez odjeka unatoč sudjelovanju samo četrdeset pet simpatizera, svjedoči nam skupni izvještaj o pokretu "Srbi na okup" koji kaže da je "akcija (...) kod Srba naišla na dobar prijem".⁷⁸ Da su se vukovarski simpatizeri SKK i protubanovinskog pokreta vođenog pod parolom "Srbi na okup" ozbiljno organizirali u pokret za odvajanje toga kotara od Banovine Hrvatske, vidljivo je iz ponovnog pokretanja akcije skupljanja potpisa banovinskih Srba toga kotara početkom siječnja 1940. godine.⁷⁹

Po uzoru na svoje kolege iz susjednoga kotara, šidski su se protubanovinski raspoloženi Srbi polovicom siječnja 1940. napokon uspjeli dogovoriti o pokretanju zajedničkog rada na populariziranju ideje odvajanja šidskog kotara od Banovine Hrvatske među šidskim Srbima, tako da su u prisutnosti čak 250 sudionika 17. siječnja 1940. održali osnivačku skupštinu šidskog pododbora SKK-a, koji je u samo prvih tjedan dana postojanja organizirao jedno predavanje u Šidu, a drugo u Berkasovu.⁸⁰

Tijekom siječnja i veljače akcije pododbora SKK na području istočne Slavonije i zapadnoga Srijema teku gotovo filmskom brzinom. Tako se nakon samo mjesec dana postojanja vukovarskog odbora SKK javljaju mnogobrojni Srbi toga kotara sa željom da u mjestima svojega boravka i oni osnuju svoje pododbore SKK.⁸¹ U povodu tih događaja u vukovarskome kotaru, tjednik *Slavonija* objavio je u istome članku upute o proceduri na koji se pododbor osniva i koji svaki inicijalni pododbor SKK mora zadovoljiti da bi prema statutu SKK bio službeno osnovan.⁸² Da je SKK među protubanovinski raspoloženi Srbima istočne Slavonije i zapadnoga Srijema razvio živu političku djelatnost, vidimo iz akcije skupljanja potpisa za rezoluciju kojom se tražilo odvajanje općina Dalj i Bijelo Brdo od Banovine Hrvatske u siječnju 1940. pod vodstvom bjelobrdskog predsjednika općine Dušana Stankovića i daljskog predsjednika općine Marka Ajdukovića, koji su zbog toga bili smijenjeni.⁸³ Dok Banska vlast

⁷⁸ HDA, Grupa XXI, Inv. br. 6129, Br. 21422. Predmet: Odcjepljenje i odvajanje pojedinih srezova od banovine Hrvatske u vezi sa pokretom "Srbi na okup" - izvještaj odjela za unutrašnje poslove BV BH od 13. travnja 1940.

⁷⁹ "Ponovna haranga", *Srijemski Hrvat* (Vukovar), br. 4, 20. I. 1940., 1.

⁸⁰ Prema skupnome izvješću Odjela za unutrašnje poslove šidski je pododbor bio osnovan 21. siječnja 1940., a prema pisanju društvenoga glasnika *Srpskoga glasa*, 17. I. 1940. "Srpski glas u Šidu", *Srpski glas* (Beograd), br. 10, 18. I. 1940, 5; HDA, Grupa XXI, Inv. br. 6129, Br. 21422. Predmet: Odcjepljenje i odvajanje pojedinih srezova od banovine Hrvatske u vezi sa pokretom "Srbi na okup" - izvještaj odjela za unutrašnje poslove BV BH od 13. travnja 1940.

⁸¹ "Akcija u srezu vukovarskom", *Slavonija* (Vinkovci), br. 34, 8. XI. 1939., 2.

⁸² Prema objavljenim uputstvima, za osnutak pododbora SKK bilo je potrebno skupiti 20 ljudi, a za osnutak povjereništva samo 5. "Spontana osnivanja pododbora Srpskog Kulturnog Kluba u srezu vukovarskom", *Slavonija* (Vinkovci), br. 5, 31. I. 1940., 2.

⁸³ HDA, Grupa XXI, Inv. br. 6129, Predmet: Pokret "Srbi na okup" otcjepljenje i odvajanje općine Dalj i Bijelo Brdo iz Banovine Hrvatske - izvještaj Sreskog načelstva u Osijeku od 18. ožujka 1940.; HDA, Grupa XXI, Inv. br. 6129, Predmet: Pokret "Srbi na okup" otcjepljenje i odvajanje općine Dalj i Bijelo Brdo iz Banovine Hrvatske - izvještaj Sreskog načelstva u Osijeku od 18. III. 1940.

optužuje vodstva tih općina,⁸⁴ dotle SKK-ova *Slavonija* tvrdi da je ta akcija bila provedena s ciljem da se općina Dalj ponovno vrati u sastav vukovarskog kotara kojemu je nekada pripadala te da su tu akciju podržali ne samo Srbi, već i daljski Hrvati.⁸⁵ Kao razlog te akcije navode se svakodnevne životne potrebe stanovništva "jer je Dalj mnogo bliži Vukovaru nego Osijeku, pa je samim tim upućen za veći deo svojoj potreba na Vukovar".⁸⁶ Samo nekoliko dana nakon te akcije, u Dalju je 17. veljače 1940. osnovan pododbor SKK,⁸⁷ a u Vinkovcima samo dan poslije ogranak društva "Kolo srpskih sestara",⁸⁸ koje je bilo članica "Saveta patriotskih, ratničkih i viteških organizacija", koji je SKK osnovao u Beogradu kao krovnu organizaciju svih srpskih društava s područja Kraljevine Jugoslavije,⁸⁹ te "Udruženja srpskih željezničara" u Vinkovcima.⁹⁰ Političke akcije SKK usporedno su trajale i u šidskome kotaru u kojemu su, prema pisanju tjednika *Slavonije*, "delegati iz ostalih mesta Šidskog sreza odpočeli su sa privremenim radovima na osnivanju pododbora u svim mestima".⁹¹ Osim inicijative za osnivanje novih društvenih pododbora, šidski je pododbor organizirao i predavanja.⁹²

Veliku pomoć u uspostavi društvene infrastrukture SKK na području istočne Slavonije i zapadnoga Srijema dala je Srpska pravoslavna crkva,⁹³ čiji su svećenici i članovi crkvenih općina u pojedinim kotarima vodili glavnu riječ, kao što je to bio slučaj u Vukovaru, u kojem je nakon konferencije predstavnika svih srpskih pravoslavnih općina 25. prosinca 1939. pod predsjedanjem prote Jove Kozobradića bio osnovan vukovarski pododbor SKK, ili na primjeru crkvene svečanosti posvećenja pravoslavne crkve u Šidu koju je vodio dr. Irenej Čirić, bački episkop iz Novog Sada, a svojom su je nazočnošću uveličali izaslanici beogradskog SKK-a te Ljotićeva Zbora, a koja je, prema izvještaju šidskoga kotarskog načelnika, "imala eminentno srpski značaj".⁹⁴

b) Promidžbene djelatnosti SKK-a među Srbima Banovine Hrvatske

Promidžbena aktivnost SKK-a najviše se provodila preko društvenoga glasila *Srpski glas* na razini čitave države, a na području istočne Slavonije i zapad-

⁸⁴ HDA, Grupa XXI, Inv. br. 6129, Br. 21422. Predmet: Odcjepljenje i odvajanje pojedinih srezova od banovine Hrvatske u vezi sa pokretom "Srbi na okup" - izvještaj odjela za unutrašnje poslove BV BH od 13. travnja 1940.

⁸⁵ "Dalj traži priključenje sreza vukovarskom", *Slavonija* (Vinkovci), br. 6, 7. II. 1940., 4.

⁸⁶ *Isto*, 4.

⁸⁷ "Osnivanje pododbora Srpskog kulturnog kluba u Dalju", *Srpski glas* (Beograd), br. 15, 22. II. 1940., 11.

⁸⁸ "Oasnutak Kola Srpskih Sestara u Vinkovcima", *Slavonija* (Vinkovci), br. 8, 21. II. 1940., 3.

⁸⁹ "Saopćenje", *Srpski glas* (Beograd), br. 12, 1. II. 1940., 6.

⁹⁰ "Osnivanje udruženja srpskih željezničara u Vinkovcima", *Slavonija* (Vinkovci), br. 8, 21. II. 1940., 3.

⁹¹ "Akcija Kulturnog kluba u šidskoj okolici", *Slavonija* (Vinkovci), br. 6, 7. II. 1940., 4.

⁹² "Predavanje u Šidu", *Srpski glas* (Beograd), br. 14, 15. II. 1940., 8.

⁹³ "Akcija srpsko-pravoslavne hijerarhije", *Srijemski Hrvat* (Zagreb) br. 40, 28. IX. 1940., 2.

⁹⁴ HDA, Opći spisi Kabineta bana Banske vlasti Banovine Hrvatske, Br. 77 720/1940. Predmet: Šid, posvećenje crkve.

noga Srijema i raznim političkim tjednicima lokalnoga značaja, kao što je to bio vinkovački tjednik *Slavonija*. Pa iako je SKK bilo društvo čije je vodstvo činila srpska intelektualna, politička i kulturna elita, uredništvo *Srpskoga glasa* je uz tekstove najviših dužnosnika SKK objavljivalo i mnogobrojne druge članke koji su bili toliko žestoki u promicanju velikosrpske ideologije i u branjenju prava Srba na sve srpske zemlje, da je čak SDS-ovska *Nova riječ* ustvrdila da su dvije "duše u tome listu".⁹⁵ Unatoč toj amnestiji SKK-ove politike od SDS-a, *Srpski glas* je u većini slučajeva u svojim napisima vodio žestoku velikosrpsku politiku. On je već u prvome broju porekao pripadnost istočne obale Jadranskoga mora isključivo Banovini Hrvatskoj,⁹⁶ a u svojem broju potkraj veljače 1940. ustvrdio ne samo da postoji dalmatinska Šumadija uz dalmatinsku Hrvatsku, ili da su Srbi naselili Liku prije Hrvata,⁹⁷ nego da je i grad Dubrovnik s dubrovačkim kotarom bio nepravedno prepušten Banovini Hrvatskoj.⁹⁸

Vinkovačka *Slavonija* još je žešća od *Srpskoga glasa* u dokazivanju teorije da su neki dijelovi Banovine Hrvatske nepravedno ušli u njezin sastav. Najžešći promicatelj teorije o Slavoniji kao o srpskoj zemlji u tome vinkovačkom tjedniku bio je njezin glavni urednik Veliša Raičević koji je još u ljeto 1939. godine objavio nekoliko članaka sa željom da budu znanstveni. U njima je ustvrdio da je Slavonija srpska zemlja jer su Srbi "naselili Slavoniju i Vojvodinu devetnajest godina prije rođenja Bogorodice",⁹⁹ da je ona "činila i čini jedan etnički pojam i jednu etničku strukturu sa Bosnom, Dalmacijom i Srbijom",¹⁰⁰ te da "srpska istorija ne počinje onda, kako je to zabilježeno u školskim udžbenicima", već da je ona "desetinama vijekova starija, samo ju urodjena srpska skromnost nije zabilježila".¹⁰¹ U dokazivanju svoje teorije o starosti Srba, a samim time i pripadnosti Slavonije Srbiji, Raičević se "lukavo" poziva ne samo na rimske pisce, nego i na hrvatskog povjesničara, književnika i političara Pavla Rittera Vitezovića.¹⁰² Da ti znanstveni pokušaji glavnoga urednika tjednika *Slavonije* nisu bili osamljeni pokušaji u dokazivanju teorije o pripadnosti istočne Slavonije i zapadnoga Srijema Srbiji među članovima i simpatizerima SKK s toga područja, vidimo iz sličnoga primjera iz Vinkovaca, u kojem je o "srpskom karakteru" toga grada u prošlosti "doista govorio u nedjelju u sred Vinkovaca Radovan

⁹⁵ "Negativi se slažu - a pozitivni što rade?", *Nova riječ* (Zagreb) br. 159, 28. XII. 1939., 10.

⁹⁶ "Čije je Jadransko more?", *Srpski glas* (Beograd), br. 1, 16. XI. 1939., 2.

⁹⁷ "Glas iz Like", *Srpski glas* (Beograd), br. 12, 1. II. 1940., 3; "Pismo iz dalmatinske Šumadije", *Srpski glas* (Beograd), br. 16, 29. II. 1940., 8.; "Naša Dalmacija", *Srpski glas* (Beograd), br. 20, 4. IV. 1940., 3.

⁹⁸ Prigodom određivanja granica Banovine Hrvatske na krajnjem jugu "prešlo se preko svih geografskih, saobraćajnih, i dr. faktora, nisu uzeti u obzir ni njegovi privredni interesi i potrebe, već su, kaže se, bili merodavni rezultati parlamentarnih izbora poslednjih godina. To je, eto, odlučilo da Dubrovnik još jednom dođe tamo gde nikada ne spada". "Problem Dubrovnika", *Srpski glas* (Beograd), br. 16, 29. veljače 1940., 2.; I. GOLDSTEIN, *Hrvatska povijest*, 401.

⁹⁹ Komentar na taj članak bio je objavljen u tekstu: "Udarila im vrućina u glavu", *Hrvatski dnevnik* (Zagreb), 3. VIII. 1939., 5.

¹⁰⁰ "Starosjedioci Slavonije", *Slavonija* (Vinkovci), br. 9, 17. V. 1939., 1.-2.

¹⁰¹ "Kapitalni prilozi srpskoj istoriji/Snaga Srpstva oko rođenja Isusa Hrista", *Slavonija* (Vinkovci), br. 13, 25. X. 1939., 1.

¹⁰² "Onima koji ne vjeruju", *Slavonija* (Vinkovci), br. 34, 8. XI. 1939., 1.

Miljković, profesor pravoslavne bogoslovije u Srijemskim Karlovcima, prilikom proslave 150-godišnjice tamošnje pravoslavne crkve".¹⁰³

Osim tekstova koji su "znanstveno dokazivali" pravo Srbije na velike dijelove teritorija Banovine Hrvatske, a posebice na Slavoniju, Bosnu i Dalmaciju na osnovi srpskog jezika, SKK je veliku pažnju poklanjao vijestima iz Banovine Hrvatske koje su govorile o raznim vrstama nepravdi koje su Banske vlasti provodile nad banovinskim Srbima. To se ponajprije odnosi na fizičke obračune HSZ-a s njihovim članovima i simpatizerima, a posebice na obračune s pripadnicima hrvatskoga naroda koji su se javno očitovali kao Hrvati jugoslavenske političke orijentacije (najčešće članovi Sokola).¹⁰⁴ Ti su članci o teroru SDK-ove vlade u Banovini Hrvatskoj bili popraćeni mnogobrojnim pismima "čitatelja" iz svih dijelova Banovine Hrvatske, koji su iznosili mnogobrojne priče s terena o strahovladi SDK-a u Banovini Hrvatskoj.¹⁰⁵

Tiskanje društvenih glasila, kao što su to bili tjednici *Srpski glas* ili *Slavonija*, i njihova distribucija diljem Banovine Hrvatske, posebno na ona područja u kojima se prema izvještajima banovinskih kotarskih načelnika razvio velikosrpski pokret pod parolom "Srbi na okup",¹⁰⁶ bio je praćen objavom i mnogobrojnih drugih tiskovina. Među njima se ističe knjižica "Srpsko-hrvatski spor" u kojoj je rečeno da je pitanje pravednoga međusobnog razgraničenja hrvatskog i srpskog naroda u Kraljevini Jugoslaviji sasvim jednostavno jer da "srpski jezik točno pokazuje granice, dokle se srpski narod prostire".¹⁰⁷ To su, prema autoru, rijeka Drava-Bjelovar-Čazma-Sisak-Glina-Ogulin-Senj, što je i kartografski bilo iskazano u brošuri dr. Ž. Milosavljevića.¹⁰⁸

¹⁰³ "O 'srpskom karakteru' Vinkovaca u prošlosti", *Srijemski Hrvat* (Vukovar), br. 39, 21. IX. 1940., 2.

¹⁰⁴ "Pretnje Srbima", *Srpski glas* (Beograd), br. 14, 15. II. 1940., 9.; "Hrvatska diktatura", *Srpski glas* (Beograd), br. 14, 15. II. 1940., 10.; "Hrvatska zaštita na poslu", *Srpski glas* (Beograd), br. 15, 22. II. 1940., 10.; "Akcija Seljačke zaštite u Vidovcu kraj Varaždina", *Srpski glas* (Beograd), br. 15, 22. II. 1940., 10.; "Otpuštanja i premeštaji u Banovini Hrvatskoj", *Srpski glas* (Beograd), br. 16, 29. II. 1940., 8.; "Još jedan 'podvig' Hrvatske seljačke zaštite", *Srpski glas* (Beograd), br. 16, 29. II. 1940., 9.; "Anarhija i kaos u Hrvatskoj Banovini", *Srpski glas* (Beograd), br. 16, 29. II. 1940., 11.; "Oduzimanje zemlje Srbima dobrovoljcima u Slavoniji", *Srpski glas* (Beograd), br. 21, 11. IV. 1940., 4.

¹⁰⁵ "Uništenje Srba Žumberčana", *Srpski glas* (Beograd), br. 15, 22. II. 1940., 3.; "Pismo iz Like", *Srpski glas* (Beograd), br. 14, 15. II. 1940., 7.; "Dopis iz Slavonije", *Srpski glas* (Beograd), br. 14, 15. II. 1940., 11.; "Dopis iz Knina", *Srpski glas* (Beograd), br. 15, 22. II. 1940., 2.; "Pismo iz Dubrovnika", *Srpski glas* (Beograd), br. 15, 22. II. 1940., 9.; "Glas iz Okučana", *Srpski glas* (Beograd), br. 15, 22. II. 1940., 9.; "Pismo iz Mostara", *Srpski glas* (Beograd), br. 16, 29. II. 1940., 8.

¹⁰⁶ "(...) jača aktivnost se primjećuje u općinama Staza i Crkveni bok, u koje poštom dolaze novine *Srpski glas* u Crkveni bok (oko 100 brojeva), dok u općini Stazi njih distribuirao općinski načelnik Diklić, Miloš." HDA, Grupa XXI, Inv. br. 6129, Br. 14125. Predmet: Pokret "Srbi na okup" odcjepljenje i odvajanje pojedinih srezova od banovine Hrvatske - izvještaj Sreskog načelstva u Kostajnici od 14. ožujka 1940.

¹⁰⁷ "Jedna čudna brošura", *Srijemske novine* (Zagreb), br. 6, 30. VI. 1939., 2.

¹⁰⁸ Ž. MILOSAVLJEVIĆ, *Srpsko-hrvatski spore*, Beograd 1939.

Općinski izbori i SKK

Kao što je to bio slučaj u svim ostalim političkim strankama i društvima koja su djelovala među banovinskim Srbima tijekom druge polovice tridesetih i početka četrdesetih godina 20. stoljeća, rezultati općinskih izbora iz 1940. godine jedina su nam uporišna točka s pomoću koje možemo barem približno ustvrditi uspjeh ili neuspjeh političkih akcija SKK na području istočne Slavonije i zapadnoga Srijema. Iako se SKK dobro pripremao za preuzimanje vlasti u brojnim općinama iločkog, osječkog, šidskog, vinkovačkog i vukovarskog kotara, što je vidljivo iz velikoga broja prijavljenih tzv. vanstranački srpskih lista ili zajedničkih srpskih lista,¹⁰⁹ ali i snažne protubanovinske promidžbe *Srpskoga glasa i Slavonije*, njezini su članovi i simpatizeri, poput svojih političkih istomišljenika iz Društva "Krajine",¹¹⁰ doživjeli izborni fiasco.¹¹¹ Mali broj općina koje su osvojili članovi i simpatizeri SKK još se na području istočne Slavonije smanjio jer su se u lipnju 1940. svi vijećnici Bobote kolektivno učlanili u SDS.¹¹² Slabi izborni rezultat koji su članovi i pristaše SKK ostvarili na općinskim izborima kao da je iznenadio beogradsku središnjicu toga društva jer je njihovo glasilo *Srpski glas* neuspjeh svojih lista isključivo opravdavalo mnogobrojnim izbornim neregularnostima koje je provodio SDS, počevši od pregrupiranja mnogobrojnih općina neposredno prije izbora, zbog čega je došlo do apstinencije birača u pojedinim općinama, pa sve do lažiranja ili iznošenja pogrešnih izbornih rezultata kao što je to bio slučaj s općinom Medak u gospićkome kotaru.¹¹³ I na kraju, nije nevažno napomenuti činjenicu da se SKK nakon izbornoga neuspjeha javno odrekao tzv. srpskih vanstranačkih i drugih lista banovinskih Srba sastavljenih od njezinih članova i simpatizera na način da je sve te liste prikazao kao liste Dragiše Cvetkovića.¹¹⁴

¹⁰⁹ Lj. BOBAN, *Maček i politika*, II, 250.-251.

¹¹⁰ Društvo "Krajina" je bila udruuga srpskih građana s područja Savske i Primorske banovine. Od osnutka u veljači 1939. pa do propasti Kraljevine Jugoslavije u Travanjskome ratu 1941. zastupala je velikosrpsku ideologiju prikrivenu lažnim jugoslenstvom. Zalagala se za stvaranje nove političko-teritorijalne jedinice srpskog naroda u Kraljevini Jugoslaviji, koja bi se nazivala Krajina, a u svojim bi granicama obuhvaćala dvadeset pet kotareva iz Savske, Primorske i Vrbanske banovine. To su kostajnički, petrinjski, glinski, vrgomoski, vojnički, slunjski, korenički, udbinski, donjolapački, gračački, otočački, dubički, bosanskonovski, dvorski, bosanskokrupski, cazinski, bihački, bosanskopetrovački, ključki, sanski, kninski i benkovački kotar te znatan dio ogulinskog kotara. *Krajina – Srbi u našim sjevero-zapadnim pokrajinama*, Zagreb 1939., 3.-4.

¹¹¹ Od 86 općina iločkog, osječkog, šidskog, vinkovačkog i vukovarskog kotara, nositelji protubanovinske i protusporazumske politike osvojili su tek sedam općina (8,1 %), i to općine Mirkovci i Novi Jankovci u vinkovačkome kotaru, općine Bobotu, Borovo, Gaboš, Marince i Ostrvo u vukovarskom kotaru, općinu Šid u šidskome kotaru, dok u iločkome i osječkome kotaru nisu osvojili niti jednu općinu. "Općinski izbori u Hrvatskoj", *Srijemski Hrvat* (Zagreb), br. 22, 25. V. 1940., 1.; "Rezultati općinskih izbora", *Obzor* (Zagreb), br. 114, 18. V. 1940., 3.; "Rezultati općinskih izbora u Hrvatskoj", *Hrvatski dnevnik* (Zagreb), 22. V. 1940., 5.

¹¹² "Općina Bobota prešla u SDS", *Obzor* (Zagreb), br. 127, 4. VI. 1940., 3.

¹¹³ "Doslednost' SDK - Izvrtanje izbornih rezultata - Ko je dobio opštinu Medak?", *Srpski glas* (Beograd), br. 30, 6. VI. 1940., 6.; "Kako su vršeni izbori u opštini Gračac", *Srpski glas* (Beograd), br. 30, 6. VI. 1940., 6.; "Zbog pregrupisanja opština muslimani i pravoslavci u Odžaku apstinirali od opštinskih izbora", *Srpski glas* (Beograd), br. 30, 6. VI. 1940., 6.

¹¹⁴ Nezgodna toga objašnjenja leži samo u činjenici da su na općinskim izborima liste JRZ-a u

Politički odnos SKK-a i drugih srpskih stranaka i udruga

Nakon potpisivanja Sporazuma Cvetković-Maček i uspostave Banovine Hrvatske 26. VIII. 1939. društvo SKK se "preoblikovalo" iz društva namijenjenog društvenom, kulturnom i gospodarskom razvoju Srba u političko društvo čiji je jedini cilj bio srušiti Sporazum Cvetković-Maček, ukinuti Banovinu Hrvatsku i ponovno vratiti državno uređenje uvedeno Ustavom iz 1931. godine, ili u slučaju nastavka procesa preustroja države, znatno smanjiti teritorij Banovine Hrvatske te na području većeg dijela Kraljevine Jugoslavije uspostaviti veliku Srbiju. Budući da je jedan od glavnih realizatora koncepcije preustroja Kraljevine Jugoslavije iz unitarne u složenu državu bio predsjednik središnje vlade i JRZ-a Dragiša Cvetković, koji je usporedno sa SKK radio na ujedinjenju svih jugoslavenskih Srba pod političkim vodstvom JRZ-a, kao sekundarni cilj SKK nametnulo se rušenje njegove vlade. Ono se provodilo, među ostalim, sustavnim medijskim napadima *Srpskoga glasa*.¹¹⁵ Koliko su oštro napadali JRZ, jasno svjedoči činjenica da su neki brojevi *Srpskoga glasa* bili zabranjeni, a da je 13. lipnja 1940. došlo do trajne zabrane izlaska toga političkog tjednika SKK.¹¹⁶ No dok je u Beogradu SKK vodio oštru borbu protiv vlade JRZ-a i SDK, dotle je ono na području Banovine Hrvatske radilo ne samo s članovima JRZ-a zajedničke liste za općinske izbore u Banovini Hrvatskoj, nego je čak dopuštalo da pojedini predsjednici pododbora SKK budu istovremeno predsjednici kotarskih ili općinskih odbora JRZ-a.¹¹⁷

No da bi mogao ozbiljnije konkurirati JRZ-u među Srbima na području Dunavske, Vardarske, Vrbaske, Drinske, Zetske i Moravske banovine te na području Banovine Hrvatske, koji je na području tih banovina razvijao svoju stranačku infrastrukturu još od 1935. godine, SKK je morao žurno stvarati svoju infrastrukturu. Tako je usporedno s djelatnošću u istočnoj Slavoniji i zapadnom Srijemu osnivao svoje pododbore i u drugim dijelovima Banovine Hrvatske i Vrbaske banovine. U sklopu te akcije osnovan je u Banjoj Luci 24. prosinca 1939. Oblasni pododbor Vrbaske banovine (predsjednik Stevan Moljević),¹¹⁸ u ožujku 1939. dana je inicijativa za osnivanje pododbora SKK u Podravskoj Slatini,¹¹⁹ da bi 17. ožujka 1940. bio osnovan pododbor SKK u

velikom broju općina bile prijavljene usporedno s tzv. srpskim vanstranačkim listama i drugim listama banovinskih Srba. "Opštinski izbori u banovini Hrvatskoj", *Srpski glas* (Beograd), br. 29, 30. V. 1940., 1.

¹¹⁵ "U okviru jedne stranke", *Srpski glas* (Beograd), br. 14, 15. II. 1940., 1.

¹¹⁶ "Zabrana 'Srpskog glasa'", *Srpski glas* (Beograd), br. 26, 9. V. 1940., 7.; "Zaplenjivanje 'Srpskog glasa'", *Srpski glas* (Beograd), br. 31, 13. VI. 1940., 1.; Lj. DIMIĆ, *Kulturna politika*, 524.

¹¹⁷ "Općinski izbori u Hrvatskoj", *Srijemski Hrvat* (Vukovar), br. 22, 25. V. 1940., 1.; "Promjena taktike", *Srijemski Hrvat* (Vukovar), br. 23, 1. VI. 1940., 1.; "Stranačko primirje", *Srijemski Hrvat* (Vukovar), br. 23, 1. VI. 1940., 1.

¹¹⁸ "Osnivanje Oblasnog pododbora u Banjaluci", *Srpski glas* (Beograd), br. 7, 28. XII. 1939., 4.

¹¹⁹ HDA, Grupa XXI, Inv. br. 6129, Br. 14316. Predmet: Pokret "Srbi na okup" otcijepljenje i odvajanje pojedinih srezova sa područja banovine Hrvatske - izvještaj Sreskog načelstva u Podravskoj Slatini od 19. ožujka 1940.; "Pripreme za osnivanje Srpskog kulturnog kluba u Podravskoj Slatini", *Srpski glas* (Beograd), br. 17, 17. III. 1940., 12.

Bihaću.¹²⁰ S obzirom na to da je SKK namjeravao Vrbasku banovinu sjediniti sa "srpskim" kotarima Banovine Hrvatske u novu jugoslavensku političko-teritorijalnu jedinicu pod nazivom "Bosanska Krajina", a zatim je sjediniti sa Srbijom, tim je planom postao izravnim konkurentom zagrebačkoj Krajini.¹²¹ Čini se da je sve jača politička aktivnost SKK-a na području Vrbaske banovine potaknula u sklopu društva Krajina raspravu o teritoriju koji bi morao ući u sastav Krajine, kao i raspravu o njezinome novom središtu jer je upravo u doba jačanja SKK-a na području Vrbaske banovine društvo Krajina objavilo u *Novoj srpskoj rijeci* nekoliko članaka koji su pisali o Kninu kao središtu "srpskog življa kroz sjevernu Dalmaciju, Liku i Zrmanju, Drvarsku i Glamočku oblast" te kao o "centru sjeverno-dalmatinskog srpstva".¹²² Unatoč takvim razmišljanjima, očito je da društvo Krajina nije željelo područje zapadne Bosne u potpunosti prepustiti SKK-u, jer se još u rujnu 1940. godine piše o Bihaću kao središnjemu mjestu Krajine.¹²³ Usporedno s pojačavanjem svoje političke djelatnosti u Banovini Hrvatskoj i Vrbaskoj banovini, SKK je suprotno svojem programu iz godine 1937., koji je predviđao da će SKK svoju društvenu i političku aktivnost usmjeri isključivo prema "graničnim oblastima",¹²⁴ počelo osnivati svoje pododbore i na području svih drugih banovina koje su se nalazile na nekadašnjem prijeratnome teritoriju Kraljevine Srbije.¹²⁵ Budući da ti krajevi nisu u Kraljevini Jugoslaviji nikako mogli biti "izloženi tuđinskim utjecajima", osnivanje SKK-ovih pododbora u tim krajevima jasno svjedoči o političkome planu dužnosnika SKK da to društvo postane "ujediniteljem Srba" i da preraste u vodeću političku snagu među jugoslavenskim Srbima koja će ukinuti njihovu političku razjedinjenost na mnogobrojne stranke.

Usporedno s izgradnjom društvene infrastrukture, SKK je bio aktivan i u samome Beogradu u stvaranju srpskih nadstranačkih krovnih udruga.¹²⁶ Tako je već 27. veljače 1938. osnovao "Savet srpskih kulturnih društava", zatim 15. ožujka 1938. "Savez zavičajnih i pokrajinskih udruženja", 5. siječnja 1940. "Savet srpskih privrednih ustanova", dok je potkraj siječnja ili početkom veljače

¹²⁰ "Pododbor 'Srpskog kulturnog kluba' u Bihaću", *Srpski glas* (Beograd), br. 20, 26. III. 1940., 9.

¹²¹ Za razliku od SKK, Krajina je za svoju političko-teritorijalnu jedinicu tražila tek nekoliko kotara Vrbaske banovine. Vidi bilj. 102.

¹²² "Knin - sjedište sjeverno-dalmatinskog srpstva", *Nova srpska riječ*, br. 35, 5. XII. 1940., 2.; "Knin - sjedište Episkopije dalmatinske", *Nova srpska riječ*, br. 38, 26. XII. 1940., 3; "Knin i Kninjani", *Nova srpska riječ*, br. 8, 27. II. 1941., 1.

¹²³ "Bihać i Srpska krajina", *Nova srpska riječ*, br. 25, 26. IX. 1940., 5.

¹²⁴ Politička aktivnost bila je usmjerena prema onim krajevima koji su, prema Jovanoviću, "po svom položaju izložene tuđinskim uticajima, i u kojima je Srpstvo najpouzdanija brana protiv tuđinskog nadiranja." Isječak iz govora Slobodana Jovanovića objavljenog u beogradskoj *Politici* 5. II. 1937. Lj. DIMIĆ, *Kulturna politika*, 511.

¹²⁵ Vijesti o osnivanju oblasnih odobora SKK i pododbora SKK mogu se pratiti u njihovu glasilu *Srpski glas* još od prvog broja. Do travnja 1940. osnovani su u Vršcu, Prokuplju, Šapcu, Nišu, Skopju, Kruševcu, Novom Bečeju, Novom Sadu, Zemunu, Rastina, Ričica, Sombor; Sremskoj Mitrovici, Užicu, Subotici itd.

¹²⁶ "Savet srpskih privrednih ustanova", *Srpski glas*, br. 10, 18. I. 1940., 4.; Lj. DIMIĆ, *Kulturna politika*, 519.

1940. godine kao posljednju, a ujedno i najvažniju srpsku krovnu organizaciju osnovao "Savez patriotskih, ratničkih i viteških organizacija" u koju su, osim SKK koji je inicirao njezino stvaranje, ušle gotovo sve važnije jugoslavenske udruge koje su djelovale među jugoslavenskim Srbima – Savez Sokola Kraljevine Jugoslavije, Udruženje rezervnih oficira i ratnika, Kolo srpskih sestara, Beogradsko žensko društvo, Savez ratnih dobrovoljaca, Jadranska straža,¹²⁷ Jugoslavenski kulturni klub, Udruženje Narodna svest, Beogradska trgovačka omladina, Udruženje penzionisanih oficira i vojnih činovnika, Udruženje ratnih invalida, Udruženje ratnika slikara i vajara iz 1912.–1918., Savez emigranata iz Istre, Udruženje nosilaca ordena Karađorđevićeve zvezde sa mačevima, Udruženje nosilaca ordena Belog orla s mačevima i Društvo Svetog Save.¹²⁸

Usporedno sa stvaranjem srpskih krovnih udruga u Beogradu, SKK je pod vodstvom sokolaša Dušana Bogunovića u Banovini Hrvatskoj vodio akciju za stvaranje krovnih udruga među banovinskim Srbima što se očituje u njegovoj inicijativi za stvaranje političke stranke Srpska narodna koalicija i udruge građana Srpska narodna zajednica u Zagrebu.¹²⁹ Čini se da je ta inicijativa bila propala jer je SDS preko Pribićevićeva "Seljačkog kola" početkom godine 1941. pristupio osnivanju "Saveza srpskih društava u Zagrebu" u koji je ušlo Udruženje srpsko-pravoslavnih svećenika, Društvo Sv. Save, Društvo dobrotorne zadruge Srpkinja, Udruženje dečijeg doma Viteškog kralja Aleksandra Prvog Ujedinitelja, Pododbor društva Kneginje Ljubice, Srpsko pevačko društvo, Zadruga Srba privrednika, društvo Privrednik, Zajednica doma i škole u Bogovićevoj ulici, Seljačko kolo, Srednjoškolski svetosavski fond, Kolo Srba privred-

¹²⁷ O političkim stajalištima udruge "Jadranske straže" prema državnoj reformi koju je vodila vlada Cvetković-Maček, a koja je započela potpisivanjem Sporazuma i uspostavljanjem Banovine Hrvatske 26. kolovoza 1939. ponajbolje nam svjedoči njihova rezolucija objavljena u *Srpskoj riječi*: "Ako bi se primilo stanovište Mjesnog odbora iz Zagreba da 'Jadranska straža' za Banovinu Hrvatsku bude autonomna, to bi stvarno značilo stvaranje triju sekcija 'Jadranske straže', i to srpske, hrvatske i slovenačke. Mjesni odbor smatra, da je to nemoguće i, ako do toga treba da dođe, onda već unaprijed kaže da je bolje likvidirati 'Jadransku stražu', nego je izložiti nerazumnom i suvišnom cijepanju u plemenske ili kako se to sada kaže, u narodne sekcije". "Protiv federacije u 'Jadranskoj straži'", *Srpska riječ*, br. 6, 7. III. 1940., 5.

¹²⁸ "Saopćenje", *Srpski glas*, br. 12, 1. II. 1940., 6.

¹²⁹ Iako nema čvrstih izvora koji bi potvrdili da je Srpsku narodnu zajednicu i Srpsku narodnu koaliciju u Zagrebu kanio osnovati SKK, a ne društvo Krajina, namjeru osnivanja tih udruženja smo stavili pod političku djelatnost SKK na osnovi sličnosti ideje o osnivanju nadsrpskih organizacija s takvim istim organizacijama koje je SKK osnovao u Kraljevini Jugoslaviji, poput Saveta patriotskih, ratničkih i viteških organizacija, Saveza srpskih privrednih ustanova i sl., ali i na osnovi skupnog izvješća Odjela za unutrašnje poslove Banske Vlasti koji jasno potvrđuje djelatnost dviju političkih skupina u Zagrebu koje djeluju pod parolom Srbi na okup, od kojih jednu predstavlja društvo Krajina, a drugu skupina pod vodstvom Dušana Bogunovića, odnosno SKK-a, te na osnovi Izvješća Političkog odsjeka Redarstvenog ravnateljstva u Zagrebu koje je izvijestilo Banku Vlast o Bogunovićevim nakanama da u Zagrebu osnuje političku stranku Srpska narodna koalicija i udruhu građana Srpska narodna zajednica. HDA, Grupa XXI, Inv. br. 6129, Br. 21422. Predmet: Ocjepljenje i odvajanje pojedinih srezova od banovine Hrvatske u vezi sa pokretom "Srbi na okup" - izvještaj odjela za unutrašnje poslove BV BH od 13. travnja 1940.; HDA, Grupa VI, Inv. br. 1424, Br. 77193. Predmet: Osnivanje "Srpske narodne koalicije" i "Srpske narodne zajednice". Izvještaj Političkog odsjeka Redarstvenog ravnateljstva u Zagrebu od 24. listopada 1940.

nika, Društvo Sv. Arhangela Mihaila, Srpska privredna omladina, Glavni savez srpskih zemljoradničkih zadruga i filijala u Zagrebu i Poljoprivredno kolo, a za čijega prvog predsjednika je bio izabran pravoslavni svećenik Dimitrije Vitković.¹³⁰

Kada se akcije osnivanja SKK-ovih pododbora na području prijeratne Kraljevine Srbije, Trojedne Kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije, Bosne i Hercegovine te Vojvodine povežu sa SKK-ovim akcijama osnivanja srpskih krovnih organizacija, u samoj Srbiji, ali i u Banovini Hrvatskoj, te kada se stvaranje svih tih nadstranačkih srpskih krovnih udruga povežu s glasinama o stvaranju Srpske stranke, koju bi osnovala SKK, Demokratska stranka i Glavni odbor Radikalne stranke, odnosno Narodna radikalna stranka,¹³¹ možemo slobodno zaključiti da su završene pripreme za pokretanje projekta za ujedinjenje svih srpskih političkih stranaka i društva pod parolom "Srbi na okup" radi stvaranja velike Srbije u sklopu Kraljevine Jugoslavije bile tijekom godine 1940. završene, a da je provedba toga plana započela državnim udarom 27. ožujka 1941. u Beogradu s pomoću kojega je SKK-a ušla u središnju vladu izborom Slobodana Jovanovića za njezina drugog potpredsjednika.¹³² Premda je ta akcija spektakularno započela te bila čak slavljena misom zahvalnicom Srpske pravoslavne crkve u beogradskoj Saborskoj crkvi,¹³³ njezina daljnja provedba bila je odgođena zbog prijetnje od njemačko-talijanske agresije na Kraljevinu Jugoslaviju. To se jasno vidi iz činjenice da je SKK-a, kao najveći protivnik Banovine Hrvatske i pobornik njezina ukidanja, pristao na ulazak SDK-a u novu vladu,¹³⁴ zatim na davanje čvrstih jamstava da se stečena prava i teritorij Banovine Hrvatske neće dirati, te, na posljetku, da je čak pristao i na proširenje političke autonomije Banovine Hrvatske.¹³⁵

¹³⁰ "Savez srpskih društava u Zagrebu", *Narodna prosveta*, br. 37, 17. III. 1941., 4. u: Č. VIŠ-NJIĆ, *Srbi u Hrvatskoj*, 270.

¹³¹ "Glasine o osnivanju 'Srpske stranke'", *Srijemski Hrvat*, br. 38, 14. IX. 1940., 2.

¹³² Prvim potpredsjednikom bio je imenovan dr. Vlatko Maček. Hrvoje MATKOVIĆ, *Povijest Jugoslavije/Hrvatski pogled*, Zagreb 1998., 240.

¹³³ Ljubica ŠTEFAN, *Srpska pravoslavna crkva i fašizam*, Zagreb 1996., 17.-22.

¹³⁴ Vladko Maček izabran je za prvog potpredsjednika nove jugoslavenske vlade, a Srđan Budisavljević za ministra unutarnjih poslova.

¹³⁵ Na sam dan napada Njemačke, Italije, Mađarske i Bugarske na Kraljevinu Jugoslaviju 6. travnja 1941. nova je jugoslavenska središnja vlada proglasila pet uredaba (Uredba o oružništvu (žandarmeriji) banovine Hrvatske; Uredba o razgraničenju posla Ministarstva unutrašnjih poslova i banovine Hrvatske; Uredba o ovlaštenju Bana banovine Hrvatske da naredbenim putem propisuje odredbe o oružništvu banovine Hrvatske; Uredbe o blagajničkim zapisima; Uredbom o banovinskom sudu za zaštitu države) kojim je politička autonomija Banovine Hrvatske bila znatno proširena, tako da je *Hrvatski dnevnik* napisao da je Banska vlast postala donošenjem tih uredaba "puni gospodar unutarnjeg političkog života u Hrvatskoj. (...) Oružništvo Banovine Hrvatske uređuje se u skladu s njezinom autonomijom (...) Učvršćuje se i dopunjuje financijska, sudska i upravna funkcija Banske Vlasti". "Proglašena i pojačana autonomija Hrvatske", *Hrvatski dnevnik*; 6. IV. 1941., 1.; *Narodne novine*, 7. IV. 1941., br. 79., 1.-2.

Zaključak

Društvo SKK, koje je u Beogradu potkraj 1936. osnovala srpska intelektualna, politička i gospodarska elita za kulturni i gospodarski razvoj Srba u Kraljevini Jugoslaviji, pretvorilo se uspostavom Banovine Hrvatske u politički najaktivnijega i retorički najžešćega kritičara unutarnje političke reforme koja je započela Sporazumom Cvetković-Maček i uspostavom Banovine Hrvatske. Od uspostave Banovine pa do propasti Kraljevine Jugoslavije programski je djelovalo među banovinskim Srbima na osnovi ekstremnoga velikosrpskog programa i bilo je među glavnim nositeljima protubanovinskog i protusporazumnog pokreta pod parolom "Srbi na okup". Štoviše, upravo je SKK u svome društvenom glasilu *Srpskom glasu* prvi upotrijebio tu parolu. Za razliku od ostalih društava i političkih stranaka koje su djelovale među Srbima, SKK je bio jedino društvo građana koje svoj politički rad nakon uspostave Banovine Hrvatske nije prikrivalo sintagmom borbe za spas jedinstvene Kraljevine Jugoslavije i njezina unitarnoga državnog i narodnog jedinstva. Ono je na temeljima velikosrpske ideologije otvoreno zahtijevalo stvaranje velike Srbije na svim srpskim "povijesnim" prostorima, uključujući dijelove Banovine Hrvatske u kojima su Srbi činili apsolutnu većinu, ali i dijelove Banovine Hrvatske koji su, prema shvaćanju tvoraca velikosrpskoga programa SKK, zbog geostrateških ili gospodarskih razloga, poput jadranske obale, trebali pripasti velikoj Srbiji.

Beogradsko društvo SKK je razvilo političku aktivnost na području istočne Slavonije. Svoju je aktivnost širilo preko lokalnih pododbora i pisanjem svoje tiskovine, vinkovačke *Slavonije*, koja je medijski popularizirala i poticala banovinske Srbe istočne Slavonije i zapadnoga Srijema na osnivanje pododbora SKK. Tako su u kratkom razdoblju od listopada 1939. do veljače 1940. bili osnovani pododbori SKK u Vinkovcima, Vukovaru, Šidu i Dalju koji su bili jezgra za proširivanje protubanovinske i protusporazumske politike. Potkraj 1939. i početkom 1940., nakon početnoga uspjeha među banovinskim Srbima s područja istočne Slavonije i zapadnoga Srijema, društvo je potaknulo široku kampanju osnivanja pododbora na cijelom području za koje su držali da bi trebalo ući u sastav velike Srbije, pa i na području koje je zagrebačka Krajina smatrala svojom isključivom interesnom zonom. Početak akcije bio je u Banjoj Luci, gdje je krajem prosinca 1939. osnovan oblasni pododbor, a u 1940. kotarski i mjesni pododbori bili su osnovani i u drugim dijelovima Vrbaske banovine. SKK je osnovao tijekom 1940. oblasne pododbore u Novom Sadu za Dunavsku banovinu, u Nišu za Moravsku banovinu i u Skoplju za Vardarsku banovinu. Usporedno s osnivanjem pododbora u svim većim gradskim središtima priželjkivane velike Srbije, SKK se uključio u osnutak krovne srpske organizacije koja će okupiti sve političke stranke te kulturne, gospodarske i druge udruge srpskih građana. Napor je okrunjen krajem siječnja ili početkom veljače 1940. kada je osnovana krovna srpska organizacija – "Savet patriotskih, ratničkih i viteških organizacija". U nju su, uz SKK, ušle gotovo sve važnije jugoslavenske udruge koje su djelovale među Srbima, poput četničke organi-

zacije i Saveza Sokola Kraljevine Jugoslavije. Iako su SKK-ove tzv. srpske nezavisne liste katastrofalno prošle na općinskim izborima u Banovini Hrvatskoj, društvu izborni neuspjeh nije smetao da ih se nakon izbora odrekne i nastavi s kampanjom okupljanja Srba u jedinstvenu političku formaciju. Iako su u rujnu 1940. započeli pregovori SKK, DS-a i Narodne radikalne stranke o osnivanju zajedničke "Srpske stranke", to nije nikada ostvareno. Umjesto toga, SKK je u suradnji s istomišljenicima iz vojske, Srpske pravoslavne crkve i drugih srpskih opozicijskih krugova iskoristio pristupanje Kraljevine Jugoslavije Trojnomu paktu kao povod za svrgavanje kneza Pavla i vlade Cvetković-Maček 27. ožujka 1941. Iako su članovi i simpatizeri SKK mogli smatrati da je državnim udarom započelo stvaranje velike Srbije, odnosno osnovni cilj njihove političke djelatnosti, događaji su to brzo opovrgnuli. Predsjednik SKK Slobodan Jovanović, jedan od glavnih nositelja i promotora protubanovinske i protusporazumske politike, morao je za političku potporu SDK novoj vladi ne samo potvrditi teritorij i političku autonomiju Banovine Hrvatske, nego pristati i na povećanje autonomije.

SUMMARY

THE SERB CULTURAL CLUB AND THE BANOVIINA OF CROATIA

The Serb Cultural Club (SKK) was established in Belgrade towards the end of 1936 by Serb intellectuals, politicians and economic leaders to promote the social, cultural, and economic development of Serbs in the Kingdom of Yugoslavia. After the formation of the Banovina of Croatia on 26 August 1939, the SKK carried out a revision of its programme and began during the second half of 1939 to act as the staunchest critic of political reforms undertaken under the Cvetković-Maček Agreement (*Sporazum*), and thus became the main proponent of the anti-Banovina and anti-*Sporazum* movement among Yugoslavian Serbs united behind the slogan "Serbs unite." On the basis of Greater Serbia ideology, it openly called for the creation of a Greater Serbia. The Society developed its activities through local subcommittees and its publication, *Slavonije*, published in Vinkovci, which popularized and supported the efforts of the Serbs of the Banovina to organize subcommittees of the SKK in eastern Slavonia and western Srijem. Consequently, in the short period between October 1939 and February 1940 subcommittees of the SKK were formed in Vinkovci, Vukovar, Šid, and Dalj which became the nuclei from which anti-Banovina and anti-*Sporazum* politics were spread. An analysis of the sources has revealed that the work of the SKK in eastern Slavonia and the northern parts of Dalmatia was instrumental to wider actions taken by subcommittees in Banja Luka in Vrbska Banovina, in Novi Sad in the Danubian Banovina, in Niš in the Banovina of Moravska, and in Skoplje in the Vardar Banovina, that is, in those territories which were believed to form part of Greater Serbia. These actions were also visible in the territories the Zagreb society Krajina considered its exclusive sphere of influence, namely northern Dalmatia and western Slavonia. In conjunction with these efforts, the SKK was able at the start of 1940 to create an umbrella Serbian organization - the Assembly of patriotic, veteran, and chivalrous organizations - which came to include almost all of the important Yugoslavian associations which worked among the Serbs, such as the Chetnik organizations and the *Savez Sokola* of the Kingdom of Yugoslavia. Eventhough the SKK political formations, the so-called independent lists, were catastrophically unsuccessful at the district elections in the Banovina of Croatia, the SKK continued the campaign to unite the Serbs in a single political formation and actively participated in the military coup against Regent Paul and the Cvetković-Maček government of 27 March 1941.

Key Words: Serbian Cultural Club, Banovina of Croatia, The Cvetković-Maček Agreement, Great Serbian ideology